ตำนาน พระธาตุเชิงชุมจังหวัดสกลนคร

เรียบเรียงโดย

ขุนธีระมัยสิทธิการ (กู่แก้ว พรหมสาขา ณ สกลนคร)

และ

พงศาวดารภาคอีสาน

ฉบับของ

พระยาขัติยวงษา (เหลา ณ ร้อยเอ็ด)

...เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

...ระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร)

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก
วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๐๙

ตำนาน พระธาตุเชิงชุมจังหวัดสกลนคร

เรียบเรียงโดย

ขุนกีระมัยสิทธิการ (กู่แก้ว พรหมสาขา ณ สกลนคร)

และ

พงศาวดารภาคอีสาน

ฉบับของ

พระยาขัติยวงษา (เหลา ณ ร้อยเอ็ด)

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางเปลี่ยน กีระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร)

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก

วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๐๙

คำนำของผู้จัดพิมพ์

เนื่องในการทำศพของคุณแม่ (นางเปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร) นี้ นอกเหนือจากที่ลูก ๆ ได้รวบรวมกันจัดพิมพ์หนังสือขึ้นเล่มหนึ่งแล้ว กระผมได้ตั้งใจไว้ว่าจะต้องพิมพ์หนังสืออันใดอันหนึ่ง เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้แก่คุณแม่ซึ่งเป็นที่รักของลูก ๆ โดยเฉพาะตัวของกระผมเองซึ่งเป็นลูกคนเล็กและได้รับความอบอุ่นใจจากคุณแม่เป็นอย่างมาก จึงได้ขวนขวายหาสิ่งที่คิดว่า จะเป็นประโยชน์ต่อท่านผู้มีเกียรติที่เคารพอย่างยิ่งที่ได้กรุณามาเป็นเกียรติในงานศพของคุณแม่ในวันนี้ และได้พิจารณาเห็นว่าหนังสือเรื่องตำนานพระธาตุเชิงชุม ซึ่งเรียบเรียงขึ้นโดยขุนถิระมัยสิทธิการ (กู่แก้ว พรหมสาขา ณ สกลนคร) ซึ่งเป็นสามีของนางเปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร บิดาของกระผมเอง ได้จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ซึ่งเป็นเวลา ๒๙ กว่าปีมาแล้ว และบัดนี้คุณพ่อก็ได้ล่วงลับไปแล้วในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งลูก ๆ ก็ไม่มีโอกาสได้สร้างสิ่งใดอันเป็นอนุสรณ์แก่ท่าน เมื่อคุณแม่มาถึงแก่กรรมลงอีก กระผมจึงคิดว่าควรจะได้พิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นแจกเป็นทานในงานศพ และเป็นการเทอดทูนคุณพ่อซึ่งได้ลงทุนลงแรงเขียนไว้ด้วยความยากลำบาก หนังสือเล่มนี้กระผมทราบว่าคุณพ่อค้นมาจากตำนานใบลานเก่า ๆ ที่เขียนไว้ตามวัดทั้งในจังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนมในสมัยนั้น แต่ไม่ทราบว่าได้มาจากที่ใดบ้าง ถือว่าเป็นตำนานที่คัดลอกกันมาหรือจดจำกันมาเล่า เท็จจริงอย่างใดในสมัยที่ไม่มีหนังสือขีดเขียนไว้ก็ย่อมหาหลักฐานได้ยาก เพียงรู้ไว้

พอประกอบสติปัญญาบ้างเท่านั้นเอง ซึ่งก็นับว่าเป็นความพยายามของคุณพ่อที่จะคงไว้ซึ่งเรื่องราวนั้นๆ เท่าที่ได้รู้ ได้ยิน และได้ฟังมา

หนังสืออีกเรื่องหนึ่งซึ่งเย็บรวมอยู่ในเล่มเดียวกันนี้ เป็นเรื่อง "พงศาวดารภาคอีสาน" ฉบับของพระยาขัติยวงษา (เหลา ณ ร้อยเอ็จ) ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นเวลา ๓๗ กว่าปีมาแล้ว กระผมได้หนังสือเล่มนี้มาโดยพี่นิตยา สุวรรณทัต ซึ่งเป็นพี่สาวคนโตเป็นผู้นำมาให้ เห็นว่าจะเป็นประโยชน์อยู่บ้างเพราะเกี่ยวกับทางภาคอีสานซึ่งเป็นภูมิลำเนาของผู้ตาย จึงได้รวบรวมจัดพิมพ์ขึ้น ต้นฉบับของหนังสือนี้ขาดหายไปเพราะเก่าแก่มาก ขาดวิ่นเป็นบางตอน ต้องไปหาต้นฉบับจากหอพระสมุดมาเพิ่มเติม ซึ่งก็อาจไม่ตรงกับต้นฉบับเดิมบ้าง ซึ่งต้องกราบขออภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย การพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ กระผมขอเทอดทูนความดีทั้งหลายให้แก่ท่านผู้เรียบเรียง และโดยเจตนาที่จะให้เป็นทานแก่ผู้ที่ได้พบเห็นโดยแท้ จึงหวังว่าหากมีสิ่งใดที่กระผมได้ทำล่วงละเมิดไปก็ขอได้โปรดอภัยในความโง่เขลาเบาปัญญานั้นด้วย

หนังสือเล่มน้อยที่จัดพิมพ์ขึ้นนี้ได้รับความสำเร็จจากเพื่อนข้าราชการผู้ร่วมงาน ทั้งที่ได้รู้จักกันเป็นส่วนตัว และแม้มิได้รู้จักกันเป็นส่วนตัวก็ได้ให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มกำลัง กระผมจึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ด้วยอานิสงส์แห่งผลบุญทั้งหลายที่กระผมได้กระทำด้วยใจบริสุทธิ์ครั้งนี้และจะทำในกาลต่อไป ขอได้ดลบันดาลให้วิญญาณของคุณแม่จงได้รับทั้งสิ้น.

ประยูร พรหมสาขา ณ สกลนคร

๒ มิถุนายน ๒๕๐๙

นางเปลี่ยน ถิระมัยสิทธิการ
(เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร)

ชาตะ พ.ศ. ๒๔๑๗

มรณะ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙

ประวัติ

ของ

นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร)

นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร) เป็นบุตรของท้าวจูมคำ มีมารดาชื่อนางหมาเฮือน (สมัยนั้นยังไม่มีการตั้งนามสกุล) นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการเกิดที่ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๔ คน คือ:–

๑. นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร)
๒. นางคำปุน มังคละคีรี
๓. ขุนวิบูลย์ธนารักษ์ (ถุ่น ศักดิ์เจริญ)
๔. นางเถิน สุวรรณโพธิ์ศรี

นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ ได้ทำการสมรสกับรองอำมาตย์ตรีขุนถิระมัยสิทธิการ (กู่แก้ว พรหมสาขา ณ สกลนคร) บุตรของพระอนุบาลสกลเขต (เมฆ พรหมสาขา ณ สกลนคร) มารดาชื่อนางก่ำ มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๙ คน คือ:–

๑. ขุนลิขิตฯ (นายกอระกัน พรหมสาขา ณ สกลนคร)
๒. นางศรีสุพรรณ พรหมสาขา ณ สกลนคร
๓. นางจันทร์สมุทร พรหมสาขา ณ สกลนคร

๔. ขุนถิระมัยสิทธิการ (กู่แก้ว พรหมสาขา ณ สกลนคร)

๕. นางอุดร พรหมสาขา ณ สกลนคร

๖. หลวงหิรัญรักษา (หมอก พรหมสาขา ณ สกลนคร)

๗. ขุนวินิจฯ (มาก พรหมสาขา ณ สกลนคร)

๘. นางสุมาลี พรหมสาขา ณ สกลนคร

๙. หลวงศรีนครานุกรักษ์ (ขันธุ์ พรหมสาขา ณ สกลนคร)

นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ มีบุตรและธิดาที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังนี้ :–

๑. พลตรี หลวงหล้าบรรลือฤทธิ์ (หล้า พรหมสาขา ณ สกลนคร)

๒. พันโท ศิริ พรหมสาขา ณ สกลนคร ธ.บ.

๓. นายปราโมทย์ พรหมสาขา ณ สกลนคร

๔. นางนิตยา สุวรรณทัต

๕. นางจันทร์เพ็ญ ศักดิ์เจริญ

๖. นางประยงค์ จันทน์ตรูผล

๗. นายประยูร พรหมสาขา ณ สกลนคร ธ.บ.

อุปนิสัยและบุคลิกลักษณะ

นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร) เป็นผู้มีนิสัยเยือกเย็น มีศีลธรรมประจำใจ มีเมตตาปรานี ให้ความอบอุ่นและให้การศึกษาแก่บุตรธิดาเป็นการเสมอภาค ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง มีความโอบอ้อมอารี ให้ความช่วยเหลือแก่ญาติมิตรสหาย ตลอดจนบุคคล

ทั่ว ๆ ไป คบคนได้ทุกชั้นวรรณะ เป็นผู้ถือมั่นอยู่ในพุทธศาสนา ชอบศึกษาหาความรู้ในพระธรรมวินัยแห่งองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะพักอยู่ที่จังหวัดสกลนครได้ทำตนเป็นผู้ชักจูงญาติมิตรสหายให้ฝักใฝ่ในพุทธศาสนา โดยการทำบุญฟังพระเจริญพระพุทธมนต์และฟังเทศน์ที่บ้าน เป็นการประจำทุก ๆ เดือน เพื่อเรียกร้องญาติมิตรสหายตลอดจนบุคคลทั่วไปได้มาร่วมทำบุญ เป็นการโน้มน้าวจิตใจให้ละความชั่ว หันมาประพฤติปฏิบัติแต่คุณงามความดี ชักชวนให้เข้าวัดฟังพระธรรมเทศนาปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมโบสถ์วิหารวัดวาอาราม ทอดกฐิน ผ้าป่า บวชนาค และจัดหาสิ่งจำเป็นถวายแด่วัด เช่น ซื้อธรรมมาศน์ โต๊ะหมู่บูชา หนังสือพระคัมภีร์ถวายให้เป็นสมบัติของสงฆ์ เป็นต้น แม้จะได้มาอยู่ในพระนครแล้วก็ได้พยายามปฏิบัติเป็นกิจวัตรเสมอมา

ถึงแก่กรรม

นับตั้งแต่ขุนถิระมัยสิทธิการได้ถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นต้นมา นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร) ได้พักอาศัยอยู่ที่บ้าน อันเป็นส่วนตนที่ขุนถิระมัยสิทธิการปลูกสร้างขึ้น ณ ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร เพื่อปกครองดูแลทรัพย์สินอันเป็นมรดกของขุนถิระมัยสิทธิการ ตามที่ทายาททุกคนได้ยินยอมพร้อมใจกันมอบให้เป็นมรดก ที่ตกทอดแก่นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร) แต่ผู้เดียวเรื่อยมา

โดยที่บุตรธิดาได้ประกอบอาชีพอยู่ในราชการเป็นหลักฐาน และได้ย้ายมารับราชการที่จังหวัดพระนครเป็นส่วนมาก จึงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙

นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร) ได้ย้ายจากบ้านพักที่จังหวัดสกลนครไปอยู่กับบุตรและธิดาคนโน้นบ้าง คนนี้บ้าง เพื่อให้ความอบอุ่นแก่บุตรธิดาเท่า ๆ กัน ส่วนบ้านพักที่จังหวัดสกลนคร นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร) ได้มีจิตศรัทธาจ้างช่างรื้อถอนขนย้ายเข้าไปปลูกเป็นกุฏิ ๒ ชั้น มีมุขหน้า ๑ หลัง ทาสีเรียบร้อย ราคา ๖๐,๐๐๐ บาท (หกหมื่นบาทถ้วน) ถวายเป็นเสนาสนะแด่วัดเหนือ ในเขตเทศบาลเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร อันเป็นวัดที่สืบเนื่องมาแต่บรรพบุรุษของสกุลพรหมสาขา ณ สกลนคร และให้ชื่อกุฏินั้นว่า "กุฏิ ถิระมัย–เปลี่ยน อุทิศ" เพื่อเป็นที่ระลึกและอุทิศส่วนกุศลแด่ขุนถิระมัยสิทธิการสามีผู้ล่วงลับไปแล้ว

ครั้นเมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม ๒๕๐๙ ตอนเย็น นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร) ได้ป่วยเป็นโรคเส้นโลหิตฝอยในสมองแตก ขณะกำลังนั่งรับประทานอาหารเย็น นายแพทย์และบุตรธิดาได้รักษาพยาบาลเป็นอย่างดี อาการมีแต่ทรงกับทรุด บุตรธิดาได้นำส่งเข้ารักษาพยาบาลในตึกพิเศษโรงพยาบาลหญิง เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙ นายแพทย์แห่งโรงพยาบาลนี้ได้กรุณาเอาใจใส่ให้การรักษาพยาบาลเป็นอย่างดียิ่ง แต่โดยที่นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร) มีอายุเข้าปูนชรามากแล้ว ประกอบกับอาการโรคไม่เปิดช่องให้เยียวยารักษาได้เลย อาการจึงมีแต่ทรงกับทรุดตลอดมา

จนถึงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙ เวลา ๑๘.๔๕ น. นางเปลี่ยนถิระมัยสิทธิการ (เปลี่ยน พรหมสาขา ณ สกลนคร) ได้ถึงแก่มรณะกรรมโดยอาการสงบ รวมอายุได้ ๙๒ ปี.

คำไว้อาลัยของลูก

เมื่อคุณแม่ยังมีชีวิตอยู่ ลูกได้ไปกราบขอพรในวันขึ้นปีใหม่และวันสงกรานต์ คุณแม่เคยให้พรแก่ลูกว่า "ลูกเอ๊ย! แม่จะให้พรเจ้า ขอให้เจ้ามีความเจริญยิ่งภิญโญ ให้มีอายุวรรโณ สุขขัง พลัง ให้ลูกก๊กแทนหน้า ลูกหล้าแทนเฮือน ให้เจ้าชนะพะแพ้ภัยพาล หากผู้ใดหาญคิดปองร้าย ให้ยับยิบฉิบหายเป็นประจักษ์ แม้นผู้ใดคิดจงรักให้ปรากฏยศศักดิ์ยิ่งภิญโญ ยิ่งภิญโญ ยิ่งภิญโญ" พรของแม่ยังก้องอยู่ในหูของลูก ในชีวิตของแม่ แม่อยากให้ลูกมีความเจริญมีความสุข และในขณะเดียวกันแม่ก็ไม่อยากเห็นลูกได้รับอันตรายหรือมีความทุกข์ จึงสาปแช่งคนที่จะมาก่อให้เกิดทุกข์แก่ลูก แต่กลับยกย่องและให้พรแก่คนที่ทำดีและให้ความสุขแก่ลูก พรของแม่ทำให้ลูกมั่นใจเสมอว่าทุกสิ่งจะต้องสำเร็จ จะไม่ได้รับการกีดขวางเลย แต่แน่ละไม่ใช่จะสำเร็จในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ แต่สำเร็จแน่ในสิ่งที่ควรจะเป็นไปได้ ดังพรของแม่

บัดนี้ คุณแม่ได้จากไปแล้ว จากไปอย่างแม่ผู้มีความสุข เพราะคุณแม่ได้กระทำกรรมดีไว้มาก ลูก ๆ ก็โตเป็นฝั่งเป็นฝาเลี้ยงตนเองได้แล้วทุกคน อานิสงส์ผลบุญแห่งการทำดี จึงทำให้คุณแม่จากไปด้วยความสงบ ลูกยังเป็นหนี้บุญคุณของคุณแม่อย่างมหาศาล ยากที่จะทดแทนได้ จึงขอให้กุศลผลบุญทั้งหลายที่ลูกได้เพียรกระทำมา จงดลบันดาลให้วิญญาณของคุณแม่ไปมีสุขในสัมปรายภพเทอญ.

จากลูก ประยูร พรหมสาขา ณ สกลนคร

๒ มิถุนายน ๒๕๐๙

ตำนานพระธาตุเชิงชุม

ขุนถิระมัยสิทธิการ เรียบเรียง

คำนำ

อันพระธาตุเชิงชุมนั้น ถ้าได้อ่านดูตำนานแล้วก็เสมือนหนึ่งเพชรน้ำงาม หากแต่ตกลงอยู่ในปรักหนอง ยังไม่มีผู้ใดมองเห็น จึงมิได้โกยขึ้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ถ้าหากว่ามีผู้แนะนำให้ชาวสกลนคร หรือตลอดจนชาวต่างถิ่นได้มองเห็นเสียบ้างแล้ว ข้าพเจ้าก็เชื่ออย่างเหลือเกินว่า จะเป็นโบราณวัตถุอันประเสริฐยิ่งกว่าประเสริฐเด่นขึ้น เหตุผลอันนี้จึงกระตุ้นเตือนให้ข้าพเจ้าค้นคว้าหาตำนานพระธาตุเชิงชุมมาพิมพ์ขึ้นไว้ให้เป็นเรื่องราว เพื่อเกริ่นข่าวให้พี่น้องร่วมโลกทั้งหลาย ได้พึงพิจารณาและช่วยกันสถาปนาค้ำจุนโบราณวัตถุชิ้นนี้ขึ้นไว้ให้เป็นศรีสง่าแด่พระ-พุทธศาสนาอันตั้งอยู่ในภูมิภาคหนึ่งของสยามประเทศโดยแท้ ที่จังหวัดสกลนคร

ในการเรียบเรียงตำนานพระธาตุเชิงชุมนี้ ข้าพเจ้าได้อาศัยค้นคว้ามาจากตำนานนิทานกาเผือก ประกอบเข้ากับตำนานนิทานอุรังคธาตุพนม รวบรวมขึ้นไว้หวังจะให้ถาวร ยั่งยืนอยู่ชั่วหลานเหลน มิฉะนั้นก็เกรงตำนานนี้จะเสื่อมสูญไป หาหลักฐานวินิจฉัยได้โดยยาก

อนึ่ง ตำนานนี้ได้รับความช่วยเหลือจากท่านขุนบำรุงนิกรกิจ (ปาน) เบี้ยบำนาน สกลนคร ช่วยตรวจทานแก้ไขจนใช้ได้ จึงขอขอบพระคุณไว้ในที่นี้ด้วย

กุศลผลทานมัยนี้ อันข้าพเจ้าพึงได้รับจากการสร้างตำนานนี้ ข้าพเจ้าขออุทิศให้แด่มวลศาสนุศิษย์ของพระองค์ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้า จงถ้วนหน้า เทอญ

สกลนคร

๑ กันยายน ๒๔๘๐

ถิระมัยสิทธิการ (กู่แก้ว พรหมสาขา ณ สกลนคร)

ผู้เรียบเรียง

คำปรารภ

ด้วยเหตุที่ท่านขุนถิระมัยสิทธิการ (กู่แก้ว) กรรมการพิเศษจังหวัดสกลนคร ส่งร่างตำนานฉบับนี้ให้ข้าพเจ้าช่วยตรวจ ทั้งอนุญาตให้ข้าพเจ้าแก้ไขและตกเติมได้โดยความรู้ความเห็น เพื่อช่วยให้ตำนานฉบับนี้เป็นการกระทัดรัดแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ ข้าพเจ้าจึงคิดว่านับเป็นกุศลผลบุญของข้าพเจ้าอันยิ่งใหญ่ที่บันดาลดลให้ท่านผู้ค้นคว้าหาเรื่องราวต่าง ๆ มาประกอบผสมประดิษฐ์ติดต่อสร้างเป็นองค์ตำนานของพระเจดีย์องค์นี้ขึ้น แล้วยังหวลคิดว่าข้าพเจ้าเป็นผู้มีค่าในทางนี้อีกคนหนึ่งจึงขอให้ช่วยตรวจ แม้ข้าพเจ้าจะเป็นผู้อย่างไรก็ตาม แต่เมื่อได้รับเกียรติถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าก็ต้องเปี่ยมอยู่ด้วยความปีติ ที่จะโน้มน้อมพร้อมด้วยสิริระหฤทัยเอาใจปลงลงจดจ่อต่อตำนานนี้โดยความรู้ความสามารถ เพื่อหมายมุ่งช่วยผดุงให้ตำนานฉบับนี้ได้เฟื่องฟูชูเด่นขึ้นในท่ามกลางพุทธศาสนิกบริษัทในกาละต่อไป

ข้าพเจ้าได้รวบรวมสติตั้งพิริยะสละกิจทุกทิศทาง วางดวงจิตลงแนบสนิทกับตำนาน ตรวจพิจารณ์ทุกถ้อยคำจนตลอด หลายเที่ยวหลายทอดหลายทบทวน ล้วนแต่ถ้อยคำอันมีค่า ถอดเอามาแต่พุทธเทศนาอันที่ควรศรัทธาปะสาทะทุกอย่าง ไม่มีทางที่จะอ้างว่าสงสัย ขอน้อมกายใจลงเคารพนอบนบอนุโมทนาทุกทิวาราตรีกาล

อันตำนานพระเจดีย์องค์นี้ แม้มีอยู่แต่พุทธกาลแล้วก็ดี ก็ไปจมอยู่ในคำภีร์นั้น ๆ อันมิได้เพื่องฟูชูเด่นขึ้นมาแก่ตาโลก แม้หลายชั่วมนุษย์สุดจักคณนา ไม่เห็นมีใครจักค้นคว้าประกอบเป็นตำราให้แพร่หลาย ปละปล่อยให้พระเจดีย์องค์นี้ตกอับนับเกือบสามพันปี ถึงองค์พระเจดีย์จะตระหง่านอยู่ก็จริง แต่เมื่อขาดประวัติอันชัดแจ้งแห่งคุณประโยชน์ ก็เลยขาดความรุ่งโรจน์โชตนาการ ขาดการทำทานที่จักพาให้รุ่งเรือง ให้เป็นเครื่องอับพับลับลี้ไม่มีแสง

ก็บัดนี้มีท่านขุนถิระมัยสิทธิการ เกิดศรัทธากล้าหาญ คุ้ยเขี่ยค้นคว้าหาตำนาน ได้จากหลายสถานหลายแห่ง มาประดิษฐ์ต่อแต่งขึ้นเป็นองค์ตำนาน เรียบเรียงแต่ต้นจนอวสาน ล้วนแต่ความจริงทุกสิ่งทุกประการ จักพิมพ์เป็นเอกสารเผยแพร่ โฆษณาแก่พุทธบริษัททั่วไป นับว่าเป็นกุศลอันใหญ่ไพศาล ช่วยพระพุทธศาสนากาลให้เจริญรุ่งเรือง จนต่อเนื่องถึงห้าพันพระวัษษา ข้าพเจ้าขอน้อมอนุโมทนาในกุศลอันเลิศ ขอกุศลอันประเสริฐจงคุ้มครอง แม้ท่านขุนหากต้องประสงค์จำนงใด ขอจงให้ได้สำเร็จทุกประการเทอญ

ด้วยความเคารพนับถือของ

ขุนบำรุงนิกรกิจ (ปาน)

ตำนานพระธาตุเชิงชุม

จตุภควา พุทธปาทเจติยํ บัญจปาทวรํ ฐานํอหํวทามิ

ในสมัยครั้งหนึ่ง สัตถาอันว่า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธโคดม บรมครูเจ้าของเรา พระองค์เสด็จสำราญพระอิริยาบถอยู่ในวิหารพระเชตุวนาราม ใกล้กับเมืองสาวัตถีมหานคร ครั้งนั้นพระมหาอานนท์เจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ทูลถามเหตุอุบัติบังเกิดแห่งพระพุทธเจ้า ซึ่งได้มาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในภัทธกัลป์นี้ถึง ๕ พระองค์ มากกว่ากัลป์ในอดีตอนาคต (ปาง) ครั้งนั้นองค์สมเด็จพระควันตบพิตร จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสพระสัทธรรมเทศนาเรื่องนิทานกาเผือกขึ้นแสดงว่า เมื่อก่อนศาสนาพระพุทธเจ้าประทุมบุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าอันล่วงไปแล้ว ยังมีพระโพธิสัตว์เจ้า ๕ พระองค์พี่น้องได้เสวยพระชาติเป็นลูกกาเผือก คือครั้งนั้น ยังมีท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง จุติจากชาติอันเป็นพรหมชั้นสุทธาวาส มาบังเกิดเป็นกาเผือก ทรมานพระชาติในชมภูทวีป ตามบุพพกรรม นางกาเผือกตัวนั้นได้ไปทำรังที่ต้นไม้อุทุมพร ไม้เดื่อ ริมแม่น้ำคงคานที นางกาเผือกถ่ายฟองออกวันเดียวมี ๕ ฟองๆ กาเผือกทั้ง ๕ ฟองนั้น พระโพธิสัตว์เจ้า ๕ พระองค์พี่น้องมาอุบัติบังเกิดในฟองไข่กาเผือกด้วย

กรรมกุศล นางกาพักกกไข่นั้นอยู่ครบไตรมาส ๓ เดือน ไข่ก็ไม่แตกไม่เบาะ นางกาอดทนความหิวไม่ได้ ก็เที่ยวไปหาอาหารเลี้ยงชีพในวันนั้น เกิดอุบัติเหตุลมพายุใหญ่พัดมาทางทิศเหนือ อุดร ทั้งห่าฝนก็ตกมาหนัก ลมพายุก็พัดหักต้นไม้เดื่อลงไปในแม่น้ำคงคา ลมซ้ำพัดเอาไข่กาเผือกให้พรากจากกันไปคนละหนละแห่ง

ไข่ฟองที่ ๑ ไปตกค้างอยู่ที่เกาะไก่ริมหนองหารหลวง แม่ไก่ในเกาะนั้นเอาไปพักไปกก ก็เกิดเป็นไก่ผู้เผือกตัวหนึ่ง ให้นามตามโคตรของแม่เลี้ยงว่า กุกุสันโธ

ไข่ฟองที่ ๒ ไปตกค้างอยู่ที่เกาะนาคแห่งหนึ่งริมแม่น้ำคงคา แม่นาคในเกาะนั้นเอาไปพักไปกก ก็เกิดเป็นนาคผู้เผือกตัวหนึ่ง ให้นามตามโคตรของแม่เลี้ยงว่า โกนาคมโน

ไข่ฟองที่ ๓ ไปตกค้างอยู่ที่เกาะเต่าแห่งหนึ่งริมแม่น้ำคงคา แม่เต่านำไปพักไปกก ก็เกิดเป็นเต่าผู้เผือกตัวหนึ่ง ให้นามตามโคตรของแม่เลี้ยงว่า กัสสโป

ไข่ฟองที่ ๔ ไปตกค้างอยู่ที่บ้าโคแห่งหนึ่ง แม่โคในบ้านั้นเอาไปพักไปกก ก็เกิดเป็นโคผู้เผือกตัวหนึ่ง ให้นามตามโคตรของแม่เลี้ยงว่า โคตโม ฯ

ไข่ฟองที่ ๕ ไปตกค้างอยู่ที่สวนตรีพราหมณ ชาวศักยราชในแว่นแคว้นเมืองกรุงอุดรปัญจมหานคร พราหมณ์ ๓ สหายไปเที่ยวชม

สวน จึงพบไข่นั้นเห็นแปลกกว่าไข่สัตว์ธรรมดา พราหมณ์ทั้ง ๓ ก็เอาไปให้นางสิงหพราหมณีทั้ง ๓ ผู้เป็นภรรยาฟักกกไว้ที่บ้านของตน ไข่นั้นแตกเบาะก็บังเกิดเป็นมนุษย์ผู้ชายผู้หนึ่งมีรูปโฉมผิวพรรณ์งามบริสุทธิ์ยิ่งกว่ามนุษย์ทั้งหลาย นางสิงหพราหมณีทั้ง ๓ ให้นามตามโคตรสกุลของตนผู้เป็นแม่เลี้ยงว่า อริยไมตรีบุตร อริย แปลว่า ชาติอริยก หรือวงษ์อริยเจ้า ไมตรี แปลว่า พราหมณีทั้ง ๓ มีไมตรีจิตต่อกันเป็นอันดี

ครั้นเมื่อลมเซาสงบแล้ว นางกาเผือกก็รีบกลับมาสู่รังของตน เห็นต้นไม้เดื่อที่ทำรังอยู่นั้นหักลงในน้ำ รังไข่ของตนน้ำก็พัดหายไป นางกาเผือกมีความโทมนัสยิ่งนัก ถึงกับอกแตกแยกออกเป็น ๒ ซีก ถึงแก่มรณกรรม แล้วไปบังเกิดเป็นพรหมอยู่ชั้นสุทธาวาส ปรากฏนามว่า ท้าวผกามหาพรหมมีอายุยืนได้ ๘ หมื่นปี ด้วยเดชะผลกุศลอันตนได้สร้างสมอบรมไว้หลายชาติ ก็มีในกาลนั้นแล

พระโพธิสัตว์เจ้าทั้ง ๕ พระองค์ อันแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และนางพราหมณีภรรยาตรีพราหมณ์เลี้ยงไว้นั้น ต่างองค์ก็เจริญวัยขึ้นได้ ๑๖ ขวบบริบูรณ์ นางแม่เลี้ยงต่างก็เล่าให้บุตรของตนฟังตามเหตุอันมี พระโพธิสัตว์เจ้าทั้ง ๕ พระองค์เมื่อได้ฟังสุนทรวาจาของมารดาเลี้ยงดังนั้นแล้ว ก็ต่างองค์ต่างคิดว่า เราอยู่ด้วยแม่เลี้ยงของเรา ก็คงไม่เห็นหน้าแม่เกิดของตนเป็นแน่ คิดแล้วดังนั้น ต่างองค์ก็กล่าวสุนทรวาจา ลาแม่เลี้ยงไปเที่ยวหาแม่เกิด ถ้าไม่พบก็จะรักษาศีลเมตตาภาวนา

ปรารถนาพระพุทธภูมิ แม่เลี้ยงก็กล่าววาจาให้พรอนุญาตตามความปรารถนา และสั่งว่าเมื่อสำเร็จพระพุทธภูมิเจ้าอย่าละทิ้งนามโคตรของแม่เลี้ยงเจ้าเถิด พระโพธิสัตว์เจ้าทั้ง ๕ พระองค์ ต่างก็ได้รับพระอนุญาตมารดาเลี้ยงของตน ต่างองค์ก็เที่ยวไปหาแม่เกิด มีในกาลนั้นแล

ปฐโม กุกุสันโธ พระโพธิสัตว์เจ้าองค์ที่ ๑ เมื่อเที่ยวไปหาแม่เกิดของตนไม่พบ จึงคิดว่าเราจะกลับไปรักษาศีลจำเริญเมตตาภาวนาอยู่ที่เกาะไก่ซึ่งเป็นถิ่นของแม่เลี้ยง เมื่อพระองค์กลับไปถึงเกาะไก่ได้เห็นต้นไม้ชัยพฤกษ์ต้นหนึ่ง มีดอกใบร่มเงาอันดี เป็นร่มนิยสถานอันอุดมพระองค์ก็เข้าไปสมาทานรักษาศีลสร้างสมพรหมวิหารอยู่ใต้ร่มไม้ชัยพฤกษ์ปรารถนาพระพุทธภูมิไม่นานเท่าใด

ทุติยโกนาคมโน พระโพธิสัตว์เจ้าองค์ที่ ๒ เมื่อเที่ยวไปหลายหนหลายแห่ง เมื่อไปถึงเกาะไก่ได้เห็นไก่นั่งหลับตาอยู่ที่ร่มไม้ชัยพฤกษ์ โกนาคมโนนาคได้เห็นก็คิดว่าไก่เป็นอาหาร จึงค้อมเข้าไปจะกัดเอาไก่เป็นภักษาหาร ไก่รู้สึกจึงถามว่า ท่านจะทำไมแก่เรา นาคตอบว่า เราจะกัดเอาท่านเป็นภักษาหาร ไก่กล่าวว่า เออ ถ้ากระนั้นจงหยุดอยู่หน่อยเถิด พอให้เราภาวนาเมตตาพรหมวิหารจบบทก่อน นาคได้ฟังดังนั้นก็ให้นึกประหลาดใจ ว่าไก่ไม่มีความกลัว นาคจึงถามว่า ท่านภาวนาพรหมวิหารนั้น ปรารถนาเพื่อประสงค์สิ่งใด ไก่ตอบว่า ปรารถนาเพื่อประสงค์พระพุทธภูมิ เพื่อจะได้พบแม่เกิดของเรา นาคถามต่อไปว่า

นามโคตรและมารดาเกิดของท่านชื่อใด ไก่บอกนามโคตรมารดาเลี้ยงของเรากุกุสันโธ มารดาเกิดของเรานั้นชื่อใดก็ไม่ทราบ แม่เลี้ยงบอกว่าได้ไปพบไข่ลูกหนึ่งไม่รู้ว่าไข่อะไร ลมพัดมาตกอยู่ที่เกาะไก่นี้ แม่ไก่ก็เอาไข่นั้นไปฟักไปกก เราก็เกิดมาเป็นไก่เผือก จึงลามารดาเลี้ยงมารักษาศีลภาวนาอยู่ในที่นี้ เมื่อนาคได้ฟังดังนั้นก็มีความปีติชื่นบานใจ เพราะได้รู้ว่าไก่เป็นพี่ของตน เอานามของแม่เลี้ยงเป็นนามโคตรอย่างเดียวกัน นาคจึงขอสมาทานศีลจำเริญเมตตาภาวนาสร้างสมอบรมพระบารมีอยู่ด้วยกันกับไก่ไม่ช้าไม่นานเท่าใด

ตติย กัสสโป พระโพธิสัตว์เจ้าองค์ที่ ๓ อันแม่เต่าเอาไปเลี้ยงนั้น ได้เที่ยวไปหาแม่เกิดของตนหลายหนหลายแห่งไม่พบ เมื่อไปถึงเกาะไก่ได้เห็นไก่กับนาคซึ่งเป็นศัตรูกันและอยู่ด้วยกัน โดยความปรองดองสมาคมกันดี เต่าเห็นเป็นการอัศจรรย์จึงเข้าไปถาม ไก่กับนาคจึงเล่าให้เต่าฟังแต่ต้นจนอวสาน เต่าได้ฟังดังนั้นจึงรู้ว่าไก่กับนาคเป็นพี่ของตน เกิดฟองไข่อันเดียวกัน เอานามแม่เลี้ยงเป็นนามโคตรอย่างเดียวกัน เต่าจึงขอสมาทานศีลสร้างสมอบรมพระบารมีอยู่ด้วยกันต่อมาไม่ช้าไม่นานเท่าใด

จตุโถ โคตโม พระโพธิสัตว์เจ้าองค์ที่ ๔ อันแม่โคเอาไปเลี้ยงนั้น เดินเที่ยวไปหาแม่เกิดของตนหลายหนหลายแห่งไม่พบ เมื่อไปถึงเกาะไก่ไปเห็นไก่กับนาคและเต่าอยู่ด้วยกัน รักใคร่ไมตรีต่อกันดี โคเห็นนึกแปลกใจ เพราะสัตว์ต่างชาติมาอยู่ด้วยกันเป็นอันดี โคจึงเข้า

ไปถาม ไก่กับนาคและเต่าจึงเล่าเรื่องที่เกิดที่เป็นมานั้นให้โคฟังแต่ต้นจนปลาย โคได้ฟังดังนั้นแล้ว ก็มีความยินดีว่าไก่กับนาคเป็นพี่ของตน เกิดในฟองไข่เอานามแม่เลี้ยงเป็นนามโคตรเหมือนกัน โคจึงขอสมาทานศีลสร้างสมอบรมพระบารมีอยู่ด้วยกัน ไม่ช้าไม่นานเท่าใด

ปัญจโม อริยเมตไตรโย พระโพธิสัตว์เจ้าองค์ที่ ๕ อันนางพราหมณีเอาไปเลี้ยงนั้น เมื่อลามารดาเลี้ยงแล้ว ก็ไปเที่ยวทางทิศอุดร ไม่ทราบเหตุผลอันใด จึงเดินทางไปทิศอิสาน ถึงเกาะไก่บริเวณหนองหารหลวงใหญ่ ได้พบไก่ นาค เต่า โค อยู่ด้วยกันในความสมาคมอริยไมตรีจึงเข้าไปไต่ถามได้ความว่า ไก่และนาค เต่า โค เกิดด้วยฟองไข่ มีแม่เลี้ยงเป็นสัตว์ต่างชาติ เอานามแม่เลี้ยงเป็นนามโคตรเหมือนกัน ปรารถนาก็อย่างเดียวกัน อริยไมตรีจึงรู้ว่า ไก่ นาค เต่า โค เป็นพี่ของตน จึงขอสมาทานรักษาศีลจำเริญเมตตาภาวนาอยู่ด้วยกันที่เกาะไก่ได้ ๓ ปี ก็ไม่พบแม่เกิดของตน อริยไมตรีจึงปรึกษาพี่ทั้ง ๔ ว่าเราทำความเพียรอยู่ในที่นี้ครบ ๓ ปีแล้ว ยังไม่พบแม่เกิดของเราดังความปรารถนา ควรเราจะเที่ยวไปทางทิศประจิม และทักษิณ ไก่จึงกล่าวว่าที่นี้เป็นถิ่นที่เกิดของเรา พี่น้องก็ได้มาพบกันรู้จักกันในที่นี้ จึงได้พร้อมใจกันตั้งปณิธานความปรารถนาพระพุทธภูมิในต้นไม้ชัยพฤกษ์ต้นนี้ นับที่นี้เป็นที่ประเสริฐอุดมอันหนึ่ง ไม่ควรเราจะลืมบุญคุณไม้ชัยพฤกษ์ต้นนี้ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้ง ๕ พระองค์จึงพร้อมกันให้ปฏิญาณสัญญาต่อกันไว้ว่า

ถ้าผู้ใดได้ตรัสรู้เป็นสัพพัญญูก่อน ให้มาเหยียบรอยพระบาทไว้ในที่นี้เป็นเครื่องหมาย เมื่อตกลงกันแล้วก็พร้อมกันลาต้นไม้ชัยพฤกษ์สถาน เที่ยวไปในทิศประจิมภาคเหนือ ถึงดอยอันหนึ่งมีนามว่า สิงคุตระ มีดอยน้อยเป็นบริวาร ๙ ลูก ดอยสิงคุตระนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคานที เป็นที่บรมนิยสถานอันอุดม พระโพธิสัตว์เจ้าทั้ง ๕ พระองค์ มีความปีติโสมนัสด้วยสถานอันประเสริฐ จึงพร้อมกันสมาทานศีลรักษาสัจจ์ปฏิบัติ สร้างสมอบรมพระบารมีอยู่ด้วยกันในที่นั้น และได้ปฏิญาณสัญญากันว่า ถ้าไม่พบแม่เกิดของเราในที่นี้ เราจักไม่ไปจากที่นี้เลย หากอายุสังขารจะสูญดับไปเสียก็ตามเถิด พระโพธิสัตว์เจ้าทั้ง ๕ พระองค์ ก็กระทำความเพียรเมตตาภาวนาพรหมวิหารเป็นปกติทุกอิริยาบถได้ ๖ ปี ก็ยังไม่พบพานมารดาเกิด อริยไมตรีจึงกล่าววาจากับพี่ทั้งหลายว่า เราสร้างสมอบรมพระบารมีอยู่ในที่นี้นานถึง ๖ ปีแล้ว ควรเราจะตั้งสัตย์อธิษฐานว่าถ้าจะสำเร็จพระพุทธภูมิตามความปรารถนาขอให้ได้พบมารดาเกิด ผู้ใดเป็นมารดาเกิดของเราจงมาปรากฏแก่เราในกาลบัดนี้เทอญ พระโพธิสัตว์เจ้าเมื่อตกลงกันแล้ว ต่างองค์ก็ต่างอธิษฐานความปรารถนาตามสัญญานั้นเดชะพระบารมีที่สร้างสมอบรมพระบารมีมาแต่ปางก่อนหลายชาติ ความนั้นก็ไปปรากฏแก่ทิพยโสตรท้าวพกามหาพรหมชั้นสุทธาวาส ท้าวพกามหาพรหมผู้เป็นมารดาเกิดของพระโพธิสัตว์เจ้าทั้ง ๕ พระองค์ เล็งญาณไปก็รู้แจ้งแทงตลอดด้วยทิพยจักษุว่า บุตรของตนยามเมื่อเกิดเป็นชาติ

กาเผือก ก็ยังอยู่ด้วยกันทั้ง ๕ พระองค์ เป็นหน่อพระพุทธางกูล ท้าวพกามหาพรหมก็อธิษฐานตนให้เป็นกาเผือก มีขนและปีกหางขาวบริสุทธิ์ ร่างกายใหญ่โตองอาจงดงาม เสด็จร่อนเร่มาปรากฏประดิษฐานอยู่ ณ ท่ามกลางพระโพธิสัตว์ทั้ง ๕ พระองค์ ก็มีในกาลบัดนั้นแล

กาโก พรหมพกาโย กาเผือกพรหม จึงกล่าวสุนทรวาจาว่า **ตตา** ดูก่อนเจ้าทั้ง ๕ เป็นบุตรแห่งแม่นี้แท้จริง เมื่อแม่เป็นชาติกาเผือกปางนั้น แม่ได้มาทำรังอยู่ที่ต้นไม้มะเดื่อริมฝั่งแม่น้ำคงคานทีใกล้กับที่อยู่แห่งเจ้าทั้งหลายในเวลานี้ แม่ถ่ายฟองออกวันเดียว ๕ ฟอง แม่พยายามฟักกกไข่อยู่ ๓ เดือน ไข่ก็ไม่แตกไม่เบาะ ในวันหนึ่งแม่ละทิ้งไข่ไว้ไปเที่ยวหาอาหารเลี้ยงชีพพอเป็นเครื่องกันความหิว ก็บังเกิดมีลมพายุกล้ามาทางทิศเหนือ ลมก็พัดหักเอาต้นไม้เดื่อลงไปที่น้ำคงคานที เมื่อลมหยุดสงบแล้ว แม่กลับมาไม่เห็นไข่อกแม่แตกตายไป แม่ไปเกิดในชั้นพรหมสุทธาวาส ประสงค์จะให้ลูกเห็นรูปทรงของแม่ แต่เมื่อยังเป็นชาติกาเผือกในการครั้งนั้นแล

เมื่อนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าทั้ง ๕ พระองค์ เห็แม่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าตามความปรารถนาแล้ว ก็พร้อมกันตั้งเบ็ญจางค์ประดิษฐ์ไหว้นบเคารพ แล้วทำประทักษิณครบตติยวาร ๓ รอบประกอบด้วยปีติชื่นบานพระองค์ทั้ง ๕ จึงขอประทานพรต่อพระมารดา และว่าได้ปรารถนา

พระพุทธภูมิในเบื้องหน้า ถ้าไม่สำเร็จในพระสัพพัญญู ขอให้ได้มาตรัสเป็นพระพุทธเจ้ารวมภัทธกัล์ปอันเดียวกัน ในอนาคตกาลโน้นเทอญ

ในกาลครั้งนั้น ท้าวพกามหาพรหมผู้มารดา จึงกล่าวสุนทรวาจาด้วยความอ่อนหวานประทานพรแก่บุตรทั้ง ๕ พระองค์ ว่าให้สำเร็จพระพุทธภูมิตามความปรารถนาเทอญ กล่าวแล้วดังนั้นก็นฤมิตประทีปตีนกาให้พระองค์ละคู่ เพื่อเป็นเครื่องสักการบูชาของพระองค์ ท้าวพกามหาพรหมให้ประทีปตีนกาแด่พระองค์ทั้ง ๕ แล้ว ก็กลับกลายหายไปสู่ชั้นพรหมสุทธาวาสตามเดิม

เมื่อนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าทั้ง ๕ พระองค์ จึงปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า ที่นี้ก็เป็นที่อันประเสริฐแห่งหนึ่ง เพราะได้พบมารดาเกิดของเราตามความปรารถนา พระมารดาก็ได้ประทานพรและประทีปในที่นี้ ไม่ควรลืมบุญคุณไม้นิโครธต้นนี้ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้ง ๕ พระองค์ จึงสัญญาตกลงกันไว้ว่า เมื่อผู้ใดสำเร็จพระสร้อยสัพพัญญูตามความปรารถนา ให้นำบริขารหรือธาตุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มาประดิษฐานบูชาไว้เป็นเครื่องหมายที่ดอยสิงคุตระนี้เทอญ เมื่อกระทำปฏิญาณสัญญากันแล้ว ต่างองค์ก็เที่ยวไปในที่ต่าง ๆ กระทำเพียรสร้างสมอบรมพระบารมีตามอุปนิสสัย สู้ทนเวียนว่ายไปมาหลายชาติ ก็มีในกาลบัดนั้นแล เมื่อมาถึงภัทธกัล์ปนี้ ปฐโมกกุสันโธ พระโพธิสัตว์เจ้าองค์ที่ ๑ ที่เป็นวิปัจจิตัญญูโพธิสัตว์ ท่านสร้างสมอบรมพระบารมีมาได้ ๘ อสงไขแสนมหากัล์ป เรียกว่า

ศรัทธาธิกยิ่งด้วยศรัทธา ได้ตรัสเป็นพระสัพพัญญูในต้นภัทรกัลป์นี้ก่อน พระองค์ก็ได้เสด็จโปรดสัตว์โลกให้พ้นจากวัฏฏสงสาร ตามประเพณีพระพุทธภูมิแล้วพระองค์เสด็จไปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทเบื้องขวาไว้ที่เกาะไก่ พระยาสุวรรณนาคสะเด็ดเป็นทองคำ นำหินศิลามาถวายรองรับพระบาทตามสัญญาที่ต้นไม้ชัยพฤกษ์ ๆ ก็อันตรธานหายไป แล้วพระองค์ก็เสด็จไปสถาปนาไม้ทัณฑะ (ไม้เท้า) เครื่องบริขารไว้ที่ดอยสิงคุตระเป็นเครื่องหมาย ต้นไม้นิโครธนั้นก็อันตรธานหายไป พระองค์ก็เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานในการนั้นแล พระชนม์ ๖๐,๐๐๐ ปี พระพรรษา ๖๐,๐๐๐ ปี

ทุติโย โกนาคมโน พระโพธิสัตว์เจ้าองค์ที่ ๒ ที่เป็นพระวิปัจจิตัญญู โพธิสัตว์ ได้สร้างสมอบรมพระบารมีมาได้ ๘ อสงไขแสนมหากัลป์ เรียกว่าศรัทธาธิกยิ่งด้วยศรัทธา ได้มาตรัสสัพพัญญูในภัทรกัลป์นี้ พระองค์เสด็จโปรดสัตว์โลกให้พ้นจากวัฏฏสงสารตามประเพณีพุทธภูมิ แล้วพระองค์เสด็จประดิษฐานรอยพระพุทธบาทเบื้องขวาไว้ที่เกาะไก่ พระยาสุวรรณนาคสะเด็ดเป็นทองคำนำหินศิลาผุดขึ้นมาจากพื้นพระสุทธา มารองรับรอยพระพุทธบาท แล้วพระองค์เสด็จไปประดิษฐานธรรมการก เครื่องบริขารไว้ที่ดอยสิงคุตระเป็นเครื่องหมายตามสัญญา พระองค์ก็เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน ก็มีในกาลนั้นแล พระชนม์ ๔๐,๐๐๐ ปี พระศาสนา ๔๐,๐๐๐ ปี

ตติโย กัสสโป พระโพธิสัตว์เจ้าองค์ที่ ๓ ที่เป็นวิปัจจิตัญญูโพธิสัตว์ ได้สร้างสมอบรมพระบารมีมาได้ ๘ อสงไข แสนมหากัลป์ เรียกว่าศรัทธาธิกยิ่งด้วยศรัทธา ได้มาตรัสเป็นพระสัพพัญญูในภัทธกัลป์นี้ พระองค์เสด็จโปรดสัตว์โลกให้พ้นจากวัฏฏสงสาร ตามประเพณีพระพุทธภูมิ พระองค์ก็เสด็จไปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทเบื้องขวาไว้ที่เกาะไก่ พระยาสุวรรณนาคสะเก็ดเป็นทองคำ นำหินศิลาผุดขึ้นมารองรับรอยพระพุทธบาทไว้ แล้วพระองค์ก็เสด็จไปประดิษฐานสถาปนาผ้าอุตราสงฆ์จีวรเครื่องบริขารไว้ที่ดอยสิงคุตระตามสัญญา แล้วพระองค์ก็เสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน ในกาลนั้นแล พระชนม์ ๒๐,๐๐๐ ปี พระศาสนา ๒๐,๐๐๐ ปี

จตุโถ โคตโม พระโพธิสัตว์เจ้าองค์ที่ ๔ คือพระตถาคตในปัตยุบันนี้ ได้สร้างสมอบรมพระบารมีมาได้ ๔ อสงไข แสนมหากัลป์ นับด้วยความแก่กล้าชื่อว่า อุคคติตัญญู โพธิสัตว์ เรียกว่าปัญญาธิกยิ่งด้วยปัญญา ได้มาตรัสเป็นพระสัพพัญญูในภัทธกัลป์นี้ เที่ยวโปรดสัตว์โลกตามประเพณีพระพุทธภูมิ แล้วจะได้เสด็จไปสถาปนารอยพระพุทธบาทเบื้องขวาของเราตถาคตไว้ที่เกาะไก่ ยามนั้นพระยาสุวรรณนาคสะเก็ดเป็นทองคำจะได้นำหินศิลาผุดขึ้นมาจากพื้นพระสุทธาดล ที่รวมชุมรอยพระพุทธบาทพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ที่ล่วงเข้าสู่พระปรินิพพานแล้วนั้น มารองรับรอยพระพุทธบาทของเราตถาคตไว้ตามสัญญา เราตถาคตก็ได้ให้

ตปุสส พัลลิก สองพี่น้อง ซึ่งแรกรับเป็นอุบาสกสรณาคม นำเอาพระเกษาธาตุของเรา ๘ เส้นไปประดิษฐานไว้เป็นเครื่องหมาย เมื่อสิ้นพระศาสนาของเราตถาคตครบ ๕,๐๐๐ พระพรรษาแล้ว ปัญจโม อริยเมตไตรโยพระโพธิสัตว์เจ้าองค์ที่ ๕ พระองค์ได้สร้างสมอบรมพระบารมีมาได้ ๑๖ อสงไขย แสนมหากัลป์ เรียกว่าวิริยธิกตัญญู โพธิสัตว์ยิ่งด้วยความเพียรจะได้ตรัสเป็นพระสัพพัญญูในภัทธกัลป์นี้ พระองค์ก็จะได้สถาปนารอยพระพุทธบาทเบื้องขวาของพระองค์ไว้ที่เกาะไก่ตามสัญญาอย่างพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ที่ล่วงเข้าสู่พระปรินิพพานแล้ว พระชนมายุพระพุทธโคดมได้ ๘๐ ปี พระศาสนา ๕,๐๐๐ ปี เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

พระพุทธโคดมบรมครูเจ้าของเรา ทรงเทศนาให้พระมหาอานนท์เถรเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูปฟังในเมื่อทูลถามที่พระวิหาร พระเชตุวนาราม ก็จบลงเพียงนี้

ในครั้งหนึ่ง องค์สมเด็จพระพุทธโคดมบรมครูเจ้าของเราพระองค์พร้อมด้วยพระสาวก อรหันตขีณาสพ ๑,๕๐๐ เป็นบริวาร มีพระมหากัสสปเถรเจ้าเป็นประธาน เสด็จไปบิณฑบาตเมืองศรีโคตตบูรณพระยาศรีโคตตบูรณถวายภัตตาหารแล้ว พระองค์เสด็จไปฉันที่ภูกำพร้าพระพุทธองค์จึงพิจารณาตามพระพุทธประเพณี แล้วจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ที่นี่เป็นที่บรรจุพระธาตุหัวอกพระพุธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ ที่ล่วงเข้าสู่พระปรินิพพานแล้ว เมื่อเราตถาคตเสด็จดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพาน

พระมหากัสสปเถรเจ้า จะได้นำธาตุหัวอกของเราตถาคตมาสถาปนาไว้ในที่นี้ตามพุทธประเพณี และยังมีอีกแห่งหนึ่งที่ภูน้ำลอดเชิงชุม พระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ได้เสด็จไปประชุมรอยพระพุทธบาทไว้ตามสัญญาเป็นเครื่องหมาย พระมหากัสสปเถรเจ้ารับพระพุทธฎีกาแล้ว พระองค์ทำภัตตากิจบริบูรณ์แล้ว พระองค์พร้อมด้วยพระสาวกอรหันต์ ๑,๕๐๐ เสด็จไปยังภูน้ำลอดเชิงชุม ขณะนั้นพระยาสุวรรณพิงคละเจ้าเมืองหนองหารหลวง พาบริวารไปรับเสด็จพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทำปาฏิหาริย์ให้พระยาพิงคละและบริวารเห็นเป็นอัศจรรย์ คือแสดงให้มหารัตนมณี ๓ ดวงเสด็จออกจากพระโอษฐ์ตามกันออกมาแล้วหายไป แล้วมีมหารัตนมณี ๑ ดวงเสด็จออกมาจากพระโอษฐ์อีก มีรัศมีรุ่งโรจน์โชติชัชวาลทั่วทั้งอากาศนภาดล คนทั้งหลายเห็นขนพองสยองเกล้า พระยาสุวรรณพิงคละจึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าถามปัญหาในข้ออัศจรรย์ พระพุทธองค์จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสพระสัทธรรมเทศนา ในข้อปัญหาว่า ที่นี้เป็นที่อันประเสริฐอันหนึ่งแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งได้ตรัสสัพพัญญูเป็นพระพุทธเจ้าในภัทรกัลป์นี้ทุกพระองค์ เมื่อจวนจะเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานได้มาประชุมรอยพระพุทธบาทไว้ในที่นี้ รัตน ๓ ดวงก็คือดวงที่ ๑ พระเจ้ากกุสันโธ ดวงที่ ๒ ก็คือ พระเจ้าโกนาคมโน ดวงที่ ๓ ก็คือ พระเจ้ากัสสโป ดวงที่ ๔ ซึ่งเสด็จออกมาทีหลัง ก็คือองค์สัมมาสัมพุทธโคดมนี้แล เมื่อหมดพระศาสนาพระตถาคตครบ ๕,๐๐๐

พรรษาแล้ว ยังจะมีพระศรีอริยเมตไตรย์เจ้าองค์หนึ่งได้ตรัสสัพพัญญูเป็นพระพุทธเจ้าในพุทธกัลป์นี้ พระองค์ก็จะเสด็จมาประชุมรอยพระพุทธบาทไว้ในที่นี้อีก จึงจะหมดภัทธกัลป์

ขณะนั้น พระยาสุวรรณนาคสะเก็ดเป็นทองคำผู้รักษารอยพระ-พุทธบาท นำหินศิลาผุดลอดขึ้นมาจากพื้นพระสุทธาดลพิภพ ตั้งเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย พระองค์จึงชี้เหตุผลให้พระยาสุวรรณพิงคละเห็นว่า นี่รอยพระพุทธบาทพระเจ้า กุกุสันโธ นี่รอยพระพุทธบาทพระเจ้า โกนาคมโน นี่รอยพระพุทธบาทพระเจ้า กัสสโปและพระองค์ทรงแสดงพระสัทธรรมเทศนา เรื่องราวนิทานกาเผือก ที่ได้มาประชุมพระโพธิสัตว์ปรารถนาพระพุทธภูมิที่เกาะไก่นี้ เมื่อจบพระสัทธรรมเทศนาแล้ว พระองค์ทรงเหยียบรอยพระพุทธบาทเบื้องขวาของพระองค์ทับซ้อนลงไว้ที่แผ่นศิลานั้น เมื่อนั้นพระยาสุวรรณพิงคละได้สดับฟังพระสัทธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ ก็มีความยินดีปรีดาปราโมทย์ในพระสัทธรรมเทศนา เพราะบ้านเมืองของตนได้อยู่ในสถานที่อันประเสริฐ พระยาสุวรรณพิงคละชักพระขรรค์จะตัดศีร์ษะของตนออกบูชารอยพระพุทธบาท ฝ่ายนางนารายเจงเวงราชเทวี เห็นพระองค์ทรงพระบัญญาวิปลาศดังนั้น จึงเข้ากุมแย่งพระขรรค์จากพระกรพระองค์ไว้ได้ แล้วทูลว่า เมื่อพระองค์ทรงชีพอยู่ยืนนาน ก็จะได้ก่อสร้างพระสถูปเจดีย์ บำรุงรักษารอยพระพุทธบาท สืบพระพุทธศาสนาต่อไป พระยา

สุวรรณพิงคละได้ทรงฟังพระนางเจงเวงราชเทวีทูลตักเตือนดังนั้น ก็มีพระสติระลึกได้ ทรงเลื่อมใสในรอยพระพุทธบาท พระยาสุวรรณพิงคละก็ถอดกระโจมหัวคำ มงกุฎกษัตริย์ อันมีค่าแสนตำลึงทอง สรวมลงในรอยพระพุทธบาทเป็นเครื่องบูชาแล้ว พระยาสุวรรณนาคสะเก็ดเป็นทองคำก็นำหินศิลาอันบรรจุรอยพระพุทธบาทพระพุทธเจ้าจมลงไปสู่พื้นพระสุทธาพระยาสุวรรณพิงคละจึงขออนุญาตก่อพระสถูปเจดีย์ สรวมที่หินรอยพระพุทธบาทจมลงไปนั้นไว้เป็นเครื่องหมาย พระพุทธองค์ทรงอนุญาต แล้วพระยาสุวรรณพิงคละก็อาราธนาพระพุทธองค์ กับพระอรหันต์ขีณาสพ ๑,๕๐๐ องค์ไปรับจังหันบิณฑบาตที่พระราชวังของพระยาสุวรรณพิงคละ พระพุทธองค์พร้อมด้วยพระอรหันต์ ๑,๕๐๐ กระทำภัตตกิจเสร็จแล้ว ก็กระทำภัตตานุโมทนาซึ่งทานแห่งพระยาสุวรรณพิงคละเสร็จแล้ว พระองค์จึงพร้อมด้วย พระอรหันต์ ๑,๕๐๐ เสด็จไป บรรทมที่ ดอยคูหาพระแท่นศิลาอาศน์ แล้วเสด็จไปยังเมืองกุสินาราย ก็มีในกาลนั้นแล

ฝ่ายพระยาสุวรรณพิงคละ และนางนารายเจงเวงราชเทวี พร้อมด้วยบริวารไพร่พลสร้างอุปมุงสรวมที่หินศิลารวมชุมรอยพระพุทธบาทจมลงไปนั้นแล้วด้วยหินศิลาก่อเป็นเจดีย์ พระยาสุวรรณพิงคละจึงให้นามว่าพระเจดีย์ธาตุปาทโรมชุม พระคันถรจนาจารย์เจ้า จึงผูกประพันธ์พระคาถาไว้ว่า จตุภควา พุทธปาทเจติยํ ปัญจปาทวรํฐานํอหํวทามิ อธิบายคำในพระคาถาว่า บุคคลผู้ใดจะนมัสการบูชาพระเจดีย์สถานอันนี้ ให้

กล่าวคำตามพระคาถานั้นแล้ว จึงระลึกถึงพระนามและพระคุณของพระ-พุทธเจ้าว่า กกุสันโธ โกนาคมโน กัสสโป โคตโม อริยเมตไตรโย ดังนี้ ๓ หนแล้วจึงกราบลง ปรารถนาอย่างใดแล้วแต่ความประสงค์เทอญ

ครั้นเมื่อเดือน ๖ เพ็ญ วันพุธ ปีชวด พระยาสุวรรณพิงคละได้ข่าวว่า พระบรมคยะมุนีศรีสรรเพชญ พระพุทธเจ้าของเราเสด็จดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพานแล้ว วันหนึ่งพระมหากัสสปเถรเจ้ากับพระ-อรหันต์ ๕๐๐ พระองค์ นำเอาอุรังคธาตุพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้า พระยาสุวรรณพิงคละจึงประชุมเสนาอำมาตย์ราษฎรทั้งหลายด้วยความคิดถึงบุญญาพระบารมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ควรเราทั้งหลายสร้างอูปมุงดอยอุรังคธาตุ ไว้สถาปนาเป็นเครื่องสักการบูชาสืบพระพุทธศาสนาต่อไป เสนาอำมาตย์ราษฎรทั้งหลายชายหญิง มีความชื่นชมยินดีแต่ความศรัทธาแตกเป็น ๒ พวก พวกชายพอใจที่จะก่ออูปมุงไว้ที่ดอยคูหา ซึ่งเป็นพระแท่นบรรลังค์พระพุทธองค์เคยเสด็จมาบรรทมที่นี้ พระยาสุวรรณพิงคละก็เห็นชอบด้วย พวกผู้หญิงนางนารายเจงเวงเป็นประธานพอใจจะสร้างอูปมุงไว้ที่สวนราชอุทยานเจงเวง และจะก่อสะพานสร้างด้วยหินแร่ตามถนนออกจากเมืองไปให้ถึงราชอุทยานเจงเวง เพื่อให้สะดวกแก่การไปมานมัสการบูชาพระธาตุได้ทุกฤดูกาล พระยาสุวรรณพิงคละก็อนุญาตให้ตามความประสงค์ของพระนางเจ้า ฝ่ายผู้หญิงผู้ชาย

ก็มีความโสมนัสยินดีเจรจาแข่งขันกันว่า เมื่อรวบรวมหินลายหินอ่อนอิฐปูนพร้อมแล้ว จะลงมือก่อเวลาใดให้นัดสัญญากันไว้เสียก่อน คือให้เสร็จภายในวันกับคืนหนึ่งเบ็นอย่างช้า ถ้าฝ่ายใดก่อแล้วภายในดาวเพ็กขึ้นพ้นเขายุคันทร ให้ถือว่าฝ่ายนั้นชนะ เมื่อนัดสัญญาณกันแล้วต่างฝ่ายก็ลงมือก่ออูปมุงตามประสงค์ ครั้นเวลากลางคืนผู้ชายพวกหนุ่ม ๆ ก็ลักลอบไปช่วยฝ่ายหญิงเบ็นอันมาก เพราะยินดีในรูปรสกลิ่นเสียง อูปมุงของผู้หญิงก็สำเร็จก่อน ทั้งประกอบด้วยฝ่ายหญิงมีไหวพริบเอาโคมไฟผูกใส่ปลายไม้แล้วเอาขึ้นมัดไว้บนต้นไม้สูงๆ แสงโคมก็สว่างกระจ่างแจ้งดังแสงดาวกำมพรึก ฝ่ายพวกผู้ชายที่ก่ออูปมุงอยู่ดอยคูหา เห็นแสงโคมของฝ่ายหญิงที่เอาขึ้นแขวนไว้บนยอดไม้นั้น ก็สำคัญว่าเบ็นดาวเพ็กขึ้นแล้ว ก็พร้อมกันหยุดการก่ออูปมุง การก่อได้แต่เพียงขื่อเท่านั้น พอรุ่งขึ้นพระมหากัสสปเถรเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์เจ้า ๕๐๐ องค์เบ็นบริวาร เชิญอุรังคธาตุพระพุทธเจ้ามาถึงดอยคูหา พระยาสุวรรณพิงคละพร้อมด้วยราชเทวี ขอแบ่งอุรังคธาตุพระพุทธเจ้า จะสถาปนาไว้ที่อูปมุงดอยคูหาและที่อูปมุงอุทยานนารายเจงเวง เพื่อเบ็นที่บูชาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระมหากัสสปเถรเจ้า จึงกล่าวสุนทรวาจาว่า ดูก่อน บพิตรที่นี้ไม่ใช่ภูกำพร้า จะแบ่งอุรังคธาตุไว้ในที่นี้ ก็จะผิดจากคำพระพุทธเจ้า

วจนซึ่งสั่งเราไว้ และจะไม่เบ็นมงคลมังคละอันประเสริฐแด่บพิตร พระมหากัสสปเถรเจ้ากล่าวสุนทรวาจาดังนั้นแล้ว จึงให้พระอรหันต์เจ้ากลับ

เหาะไปเอาพระอังคารถ่านไฟพระพุทธเจ้ามาบรรจุไว้ที่อูปมุงดอยคูหาและที่อูปมุงนารายเจงเวง พอเป็นที่บูชาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระมหากัสสปเถรเจ้าให้นามอูปมุงดอยคูหาว่า ธาตุภูเพ็ก เหตุว่าพวกผู้ชายหลงว่าโคมไฟพวกผู้หญิงเป็นดาวเพ็ก จึงก่ออูปมุงไม่แล้ว ให้นามอูปมุงนารายเจงเวงว่า ธาตุนารายเจงเวง ตามนามพระนางนารายเจงเวงนั้นแล

เมื่อพระมหากัสสปเถรเจ้า จัดการสถาปนาธาตุภูเพ็กและธาตุนารายเจงเวงแล้ว จึงพร้อมพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ เชิญอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าไปยังภูกำพร้า ซึ่งเป็นธาตุพนมจังหวัดนครพนมต่อมาในเวลานี้ พร้อมทั้งพระยาพิงคละและท้าวพระยาทั้งหลาย

ในกาลยามเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพานได้ ๘ ปีปลาย ๗ เดือน ๑๒ ขึ้น วันพุธ นักขัตตฤกษ์ ชื่อว่า กัตติกาวันนั้น พระมหากัสสปเถรเจ้า และพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์เป็นประธานกับบริวาร ซึ่งนำอุรังคธาตุพระพุทธเจ้ามาสู่ภูกำพร้าแล้ว จึงบรรจุไว้ในเค้าไม้โพธิ์ไทรย์ก่อน แล้วพระยาสุวรรณพิงคละ พระยาคำแดง พระยาอินทปั๋ตถนคร พระยาจุลนีพรหมทัศ พระยานันทเสนมาแล้ว ก็พร้อมกันตกแต่งให้คนทั้งหลายไปเอาหินมาก่อไว้ แต่เมืองหนองหารอันบ่แล้วนั้นจึงก่ออูปมุงใส่อุรังคธาตุพระพุทธเจ้าเทอญ บัดนี้พระมหากัสสปเถรเจ้า และพระอรหันต์เจ้าทั้งหลายจึงกล่าวว่า หินฝูงนั้นได้ก่อ

ไม่แล้ว แต่ก่อนร้างละเสียไม่เป็นมังคละมงคล ปั้นดินอิฐที่นี้ก่ออูปมุงขึ้น แล้วจึงสุมไฟโน้นเทอญ ก็จักบริบูรณ์พระศาสนาภายหน้าโน้นซะแล พระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย มีคำว่าดังนี้แล้ว ท้าวพระยาทั้ง ๕ ก็ตกแต่งคนทั้งหลายปั้นดินอิฐ ดินอิฐนั้นเอาฝ่ามือพระมหากัสสปเถรเจ้าเป็นด้ามแบบปั้นดินอิฐแล้ว ก็ให้พระยาสุวรรณพิงคละแรกขุดขุมก่อน ถัดมาพระยาจุลนีพรหมทัศ พระยานันทเสน พระยาอินทปัตถนคร จึงขุดนำเสนาอำมาตย์และคนทั้งหลายก็ขุดทุกคน เอาลำดับกัน รากกกแรก เอาลึก ๒ ศอก พระมหากัสสปเถรเจ้า รองกว้างทั้ง ๔ ด้านเอา ๒ วา พระมหากัสสปเถรเจ้า ท้าวพระยาทั้งหลายก็แบ่งด้านกันก่อขึ้น และท้าวพระยาทั้งหลายฝูงนั้น ก็เอาข้าวของบรรจุหมดทุกพระยานั้นแล พระยาจุลนีพรหมทัศ มีเงินแน่น ๑๕๐ แน่น หนัก ๔๐๐ มีคำแน่น ๕๕๐ แน่นแน่นหนึ่งหนัก ๓๐ บาท เอาฆ้อง ๙ กำ มี ๙ หน่วย หน่วยหนึ่ง ๑๗ กำ มี ๗ หน่วย รองใต้ใส่ก่อด้านตะวันออก พระยะยาอินทปัตถนคร มีเงินแป ๙ ล้าน ๙ แสน ๙ หมื่น ๙ พัน ๙ ร้อย คำเบี้ยกมี ๓ หมื่น ๓ พัน ๓ ร้อย ๓๐ อัน หล่อทองเป็นรูปเรือใส่ไว้ภายใต้ ก่อด้านใต้พระยาคำแดง มีโลนคำหน่วยหนึ่งหนัก ๖ หมื่น ใส่คำแน่นเต็มและพวงมาลัยหูกับกระโจมหัวแก้วมรกตหน่วยหนึ่ง หนัก ๗ หมื่น ใส่วันละฆังเต็มโถคำหน่วยหนึ่งหนักแสนหนึ่ง โอคำ ๙ หน่วย หน่วยหนึ่งหนัก ๒ พัน ขันเงิน ๙ หน่วยๆ หนึ่งหนัก ๓ พัน ขันนาก ๗ หน่วยๆ หนึ่งหนัก ๕ พัน

รองใต้ท่ามกลางสูงหินแปงเป็นหีบใส่ไว้ ก่อด้านตะวันตกพระยานันทเสน มีขันคำหน่วยหนึ่งหนัก ๗ พันใส่แหวนคำเต็ม ขันเงินหน่วยหนึ่งหนัก ๙ พันใส่บั้กบี้นเก้าเต็ม โถเงินมี ๒ หน่วย หน่วยหนึ่ง ๙ พันใส่ม้าวเต็ม มีร้อยคู่ คู่หนึ่งหนัก ๒ พันคำ เงิน ๙ หมื่นใส่ฆ้อง ๑๗ กำ มี ๗ หน่วย ๑๕ กำ มี ๕ หน่วย ๑๓ กำ มี ๓ หน่วย ไว้รองใต้ ก่อด้านเหนือ พระยาสุวรรณพิงคละ มีกระโจมหัวคำ ๒ อัน อันหนึ่งหนัก ๓ หมื่น สังวาลคำ ๒ อัน อันหนึ่งหนัก ๓ แสน ถุงหมากหน่วยหนึ่งหนัก ๙ หมื่น ใส่แหวนและพวงมาลัยหูเต็ม ขันคำหน่วยหนึ่งหนัก ๗ หมื่นใส่วันระฆัง เต็ม โถคำหน่วยหนึ่งหนัก ๑ แสน ขันค้ำ ๙ หน่วย หน่วยหนึ่งหนัก ๒ พัน ขันเงินหน่วยหนึ่งหนัก ๓ พัน ขันนาก ๗ หน่วย หน่วยหนึ่งหนัก ๕ พัน รองใต้ไว้ท่ามกลางท้าวพระยาทั้ง ๔ ด้านก่อแล้ว พระมหากัสสป เถรเจ้าจึงเอาไหน้ำมาตั้งไว้ ด้านละหน่วย เขียนคาถาให้เป็นมังคละโลก ใส่ไว้ทุกหน่วย สูตราหูปริตใส่น้ำแล้ว ท้าวพระยาทั้ง ๕ มีพระยาสุวรรณ พิงคละเป็นเค้า ก็ตักเอาน้ำแต่ไหรดทั้ง ๔ ด้าน เวียนไปขวา ๓ รอบ จึงปะไว้ พระยาจุลนีพรหมทัศ จึงตักเอาแต่ไหเบื้องตะวันออก รดลง จึงก่อขึ้น พระยาอินทปัตถนคร พระยาคำแดง พระยานันทเสน จึง กระทำดังเดียวและก่อด้านใต้ ตักเอาน้ำด้านนั้นใส่ก่อขึ้น ท้าวพระยาก็ พร้อมกันก่อขึ้นเป็นดังเตา เป็นรูปอูปมุงขึ้นแต่พื้นดินเป็นเหลี่ยม ๔ ด้าน จึงวางไว้ แต่นั้นจึงให้พระยาสุวรรณพิงคละก่อขึ้นให้เป็นเรียงฝาบารมี

ทั้งยอดสุดให้ได้วาหนึ่งแห่งพระมหากัสสปเถรเจ้า วัดแต่เค้าขึ้นยอดสุด ได้ ๒ วาพระมหากัสสปเถรเจ้า แล้วจึงก่อเต้าขึ้น ๔ ด้าน แล้วจึงเอา ไม้จวง ไม้จันทร์ ไม้คำพั่ก ไม้คันธรส ไม้ชมภู ไม้นิโครธ ไม้รัง มาเปื่นพื่นสุม ๓ วัน ๓ คืน สุกแล้วจึงเอาหินหมากคอมกลางป่ำ ที่เปื่น มังคละมาถมขุม จึงเอาอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าฐาปั่นนาไว้ในอุปมุงนั้น แล จึงให้ตันปี่ดประตูไว้ ยามนั้นอุรังคธาตุ จึงปั่กปอมผาก่ำพละเสด็จออก มาอยู่ในผ่ามือเบื้องขวาพระมหากัสสปเถรเจ้านั้นแล พระอรหันต์เจ้า ทั้งหลายและท้าวพระยาเสนาอำมาตย์เห็นอัศจรรย์ดังนี้ ก็ชมชื่นยินดียิ่งนัก ให้เสียงซ้องสาธุการ ยามนั้นพระมหากัสสปเถรเจ้าคิดถึงวจนะพระองค์ สั่งว่า ให้เอาอุรังคธาตุไปไว้ที่ภูกำพร้า องค์พระสัมมาสัมพุทโธเจ้าเท่านั้น เจ้าก็ตรัสรู้แจ้งแล้ว จึงกล่าวว่า ชรอยที่พระพุทธวจนะไสยาหลิงเห็น ยังจะมีบุคคลทั้งหลาย อันเปื่นเชื้อหน่อพระอรหันต์จักมี เมื่อสุดซอยนั้นแล ยังจักได้สืบพระศาสนาสร้างแปงฐาปนาไว้ซะแล บัดนี้เราทั้งหลายฝาก ฐาปนาตั้งไว้เทอญ จึงตามคำพระพุทธวจนะสันนั้นเทอญ ยามนั้นอุรังค-ธาตุจึงเสด็จเข้าไปสู่อุปมุง ผ้ากำพละนั้นก็มาออกรับปกอยู่ดังเก่า พระยา จุลนีพรหมทัศ พระยาสุวรรณพิงคละ เห็นก็อัศจรรย์ คิดถึงพระมหา กัสสปเถรเจ้าได้ห้าม ก็ยินสดุ้งแก่ใจยิ่งนัก พระยาทั้ง ๕ จึงพร้อมกันแปง ทำประตูไม้คู่หับปิดไว้ด้วยขอกระดาน แล้วก็เอารี้พลไปเอาหินในเมือง โกสินนารายหน่วยหนึ่ง ผั่งไว้แจ่งเหนือ แปงทำเปื่นรูปอัศมุขีไว้กกหมาย

เมืองมังคละในชมภูทวีป ไปเอาเมืองพาราณสีหน่วยหนึ่ง ฝั่งไว้แจ่งใต้ แปงทำรูปไว้กกหมายเมืองมังคละ ๒ หน่วย นี้ก้ำตะวันออกไปเอาเมืองลังกาหน่วยหนึ่ง ฝั่งไว้ด้านตะวันตกเบื้องใต้ ไปเอาเมืองคัตตสิลานครหน่วยหนึ่ง ฝั่งไว้ด้านตะวันตกเบื้องเหนือ แปงทำเบิ่นรูปม้าอาชานัยไว้หมายด้านเหนือว่า อุรังคธาตุพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกมาทำปาฏิหาริย์รุ่งเรือง กระทำพุทธวจนะทำนวยพระพุทธศาสนานะขะละนี้ ทาบอยู่ฝ่ายด้านเหนือ จึงเจือมาใต้ให้อาชานัยบิ่นหน้าม้า มาเหนือเพื่ออันสะแลวันหนึ่งพระยาสุวรรณพิงคละ หากได้สดับรับฟั่งเอาพระคาถาพระพุทธเจ้าเทศนา แจ้งในนิทานนี้ จึงให้ไว้เพื่อพระมหากัสสปเถรเจ้า จึงแปงทำรูปม้าพลาหกตัวหนึ่งหันหน้ามาเหนือ อยู่เรียงอาชานัย หมายว่าแม่นใช่พระยาศรีโคตบูรณ ตนจักได้ถาบั่นนาอุรังคธาตุ ค้ำพระพุทธศาสนาตราบเท่า ๕,๐๐๐ พรรษานั้นแล ถ้าฝ่ายใต้ขึ้นเมืองเหนือแล้วจึงแปงบั้นเบิ่นดังม้าพลาหกตัวประเสริฐนี้ซะแล ดังนี้อาชานัยพลาหกนี้พระ-อรหันต์เจ้าทั้ง ๕ ให้บั่ญหาด้วยบุพเพนิวาสานุสสติญาณ จึงแบ่งไว้ในนิทานนี้ แล้วนักปราชญ์เจ้าทั้งหลาย ดูแล้วค่อยพิจารณาด้วยบั่ญญาตามนัยบรมมัตถธรรมนั้น เท่าวัน เทอญ ยามนั้นพระมหากัสสปเถรเจ้าพาหมู่พระอรหันต์เจ้า ๕๐๐ องค์ เวียนวัฏปทักษิณ แล้วท้าวพระยาทั้งหลายพร้อมกันอธิษฐาน เวนถวายข้าวของเงินทอง เครื่องบริโภคทั้งมวญ อันฐาบั่นนาไว้รองใต้ ด้วยคำว่าข้าวของฝูงนี้เบิ่นสันติภาพตราบ

ต่อเท่า ๕,๐๐๐ พรรษาโน้นก็ข้าเทอญ พระยาสุวรรณพิงคละ พระยาคำแดง จึงพร้อมกันปรารถนาขอให้ผู้ข้าได้มาบวชในพระศาสนา เป็นอรหันต อย่าให้เราพี่น้องพลัดพรากจากกัน เทอญ พระยาจุลนีพรหมทัศ พระยาอินทปัตถนคร พระยานันทเสน ก็หวัวชื่นชมยินดีเยาะไยกันเล่นวิว่า เมื่อก่ออูปมุงพระยาเจ้าพี่น้อง และข้าทั้งหลาย ก็ยังชวนกันแลบัดนี้ หากปรารถนาเอาดังนั้นก็ไม่ชักไม่ชวนข้าทั้งหลายนี้จา พระยาสุวรรณพิงคละจึงว่า มีคำปรารถนาต่างกัน ข้าทั้งสองจึงไม่ได้ชวนเพื่อน และโบราณกล่าวว่า ปลูกเรือนต้องตามใจผู้อยู่ ครั้นว่า หากมันเดินทางด้วยก็เชิญปรารถนาเทอญ เจ้าพระยาทั้ง ๓ จึงว่า สาธุ ๆ ผู้ข้าได้ก่อด้านหนึ่ง ขอให้ผู้ข้าได้บวชในพระพุทธศาสนา เป็นอรหันต์ตนถ้วน ๕ เทอญ ยามนั้นพระอรหันต์เจ้า ๕๐๐ องค์ มีพระมหากัสสปเถรเจ้าเป็นประธาน จึงพร้อมกันอวยพรว่า จงให้ได้สำเร็จความปรารถนามหาราชเจ้าทั้งปวงเทอญ ให้พรแล้วพระอรหันตเจ้า ๕๐๐ องค์จึงเสด็จไปทางอากาศไปสู่เมืองราชคฤห์ เพราะว่าจะสังคายนาธรรม ท้าวพระยาทั้งหลาย และน้องพระยากับราชบุตรชุมนุมกัน พระยานันทเสนจึงปฏิสันฐานเชิญพระยาเกษาตนคร พระยากุลุนทนัน ท่านไม่ได้มาก่ออูปมุงด้วย เราทั้งหลายสันนี้จา พระยาคำแดงจึงกล่าวว่า พระอรหันตเจ้าไม่ได้เอาอุรังคธาตุพระพุทธเจ้ามาทางโน้น ได้เอามาทางเมืองหนองหารหลวง ผู้ข้ารู้ข่าวพระอรหันตเจ้าไปบิณฑบาตในเมืองหนองหารน้อย ผู้ข้าจะลัดมาก็กลัว

ไม่ทัน พระยาสุวรรณพิงคละ พระยาจุลนีพรหมทัศ อยู่ฟากแม่น้ำโขง พระยาอินทปั๋ตถนคร อยู่ไกล ก็รู้ข่าวได้มาทันพระอรหันต์เจ้าทั้งหลายได้ก่ออูปมุง บุคคลทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้ ได้บำเพ็ญบุญสมพารกัตตาธิการแต่ชาติก่อนมากนัก จึงได้มาพบปะอันประเสริฐยิ่งกว่าประเสริฐทั้งหลาย และพระยาพิงคละจึงกล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพานวันนั้น ก็มาทำนวยรอยพระบาทไว้ ที่เกาะไก่ริมหนองหารหลวง ทรงเทศนาไว้แก่ผู้ข้าว่า กิจโฉ มนุสส ปาฏิลาโภ-กิจฉํ มัจจานชีวิตํ กิจฉํ สทฺธมฺมสฺสวนํ กิจโฉ พุทธานมุปฺ ปาโท ดังนี้ และอธิบายให้แจ้ง บุคคลทั้งในวัฏฏสงสารนี้ จะให้ได้เกิดมาเป็นคนก็ยาก อนึ่งจะให้ได้ฟังธรรมและรู้ธรรมก็ยาก อนึ่งจะให้ได้พบปะพระพุทธบาทศาสนาก็ยาก อนึ่งเหตุว่าอุปนิสสัยแต่หลังไม่มี และบัดนี้เราทั้งหลายได้มาจวบมาพบพระอรหันตเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ พระองค์ และได้ก่ออูปมุงอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าดังนี้ พวกเราพี่น้องก็จะดับทุกข์ในวัฏฏสงสารถึงพระปรินิพพานเบื้องหน้าไม่สงสัยเลย พระยาจุลนีพรหมทัศ พระยาอินทปั๋ตถนคร พระยานันทเสน พระยาคำแดง ได้ฟังพระคาถาอันพระยาสุวรรณพิงคละ กล่าววิสัชนา ก็มีใจชื่นชมบาน เหมือนบุคคลมารดด้วยน้ำทิพย์อันไม่รู้ตายนั้นแล พระยาจุลนีพรหมทัศมีทองคำ ๕๐๐ แผ่นหนัก ๓๐๐ พระยาอินทปั๋ตถนคร มีเงินแป ๓ แสน พระยานันทเสนมีขันทองคำ ๓ หน่วยๆ หนึ่ง หนัก ๓ หมื่น พระยาคำแดงมีเงินด้วง

๓ แสน คือ เงินตรา ท้าวพระยาทั้ง ๕ ก็บูชาพระยาสุวรรณพิงคละด้วยพระคาถาอันนี้ และพระยาและบทพระคาถา พระยาสุวรรณพิงคละก็จึงแขนพระยาคำแดง พระยาจุลนีพรหมทัศ พระยาอินทปั้ตถนคร จึงแขนพระยานันทเสนเข้าไปในเมืองพระยาทั้ง ๕ ทุกคนแล้ว ก็ลาสั่งลากันไปจากภูเขากำพร้ากลับไปสู่บ้านเมืองแห่งตนทุกคนแล กล่าวพระอรหันตเจ้า ๕๐๐ องค์ มีพระมหากัสสปเถรเจ้า เป็นประธาน กับพระยาทั้ง ๕ ก่ออูปมุงไว้อุรังคธาตุที่ภูกำพร้า ก็สำเร็จเท่านี้แล

ครั้งนั้น พระยาอินทร์ มีหมู่เทวดามากนักลงมาสู่ภูกำพร้าจากดาวดึงสวรรค์เวลาหัวค่ำ พระยาอินทร์จึงสั่งวิสุกรรมเทวบุตรเขียนรจนาลายดอกลายเครือรูปเทวบุตรเทวดา รูปพระยาอินตราเทวราช พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระยาทั้ง ๕ ไว้ในอูปมุงทั้ง ๔ ด้าน ภายนอกให้แต้มเขียนพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ และรูปพระยาศรีสุทโธทนะมหามายาวิสาขา เทวบุตร ไว้ภายใน แล้วจึงสักการบูชาด้วยดอกไม้คันธรสของหอมกุริยศ ดนตรีเครื่องเสพทั้งมวญ แล้วจึงให้นางเทวบุตรทั้งหลายมีนางสุชาดาเป็นเค้าแต่งเครื่องอุปัฏฐาก มีขันแก้ว ๔ ใบ เครื่องแก้วแล้วด้วยทองคำทั้งมวญ ดอกบัว ดอกลิลวงทิพย์ไม่เหี่ยวแห้ง ประทีป ๔ ดวงไม่รู้ดับตราบเท่า ๕,๐๐๐ พรรษา พระยาอินทร์และนางฟ้าทั้ง ๔ เอาเข้าไปบูชาไว้ในอูปมุง ยกใส่ศีร์ษะแล้วจึงออกมา สั่งวิสุกรรม

เทวบุตรให้จัดหาเทวบุตร เทวดาทั้งหลาย อันจะรักษายังอุรังคธาตุพระพุทธเจ้า วิสุกรรมเทวบุตรจึงแต่งให้เทวบุตร ๖ ตน ๆ หนึ่งชื่อว่า วิจิตรเลขา อยู่รักษาภายบน มีวิมานปราสาทตั้งอยู่อากาศ มีบริวาร ๑,๐๐๐ องค์ หนึ่งชื่อว่า วรรณกุมภา อยู่รักษาด้านเหนือ มีบริวาร ๑,๐๐๐ องค์ หนึ่งชื่อว่า สารุธกา อยู่รักษาด้านตะวันออก มีบริวาร ๕๐๐ องค์ หนึ่งชื่อว่า ภุมิปฏิรุกขา อยู่รักษาด้านใต้ มีบริวาร ๕๐๐ องค์ หนึ่งชื่อว่า โพธิบั้ตตรุกขา อยู่รักษาด้านตะวันตก มีบริวาร ๕๐๐ องค์ หนึ่งชื่อว่า สุนทรธรณี อยู่รักษาของพระยาทั้ง ๕ บูชาอุรังคธาตุ อยู่ภายใต้ มีบริวาร ๕๐๐ ถัดนั้นยังมีเทพดามหาศักดิ์ ๓ องค์ มีเดชานุภาพมากนัก อยู่รักษาอุรังคธาตุ อยู่ริมบึงข้างเหนือตะวันออก ๒ องค์ ๆ หนึ่งชื่อว่า ทักษ์ขิณรัฐา คือว่า เจ้าเมืองขวา องค์หนึ่งชื่อว่า สุตะสหัสสรัฐา คือว่า เจ้าแสนเมือง องค์หนึ่งชื่อว่า นาคกุฏวิถาร คือ เจ้าโต่งกว้าง อยู่ทิศตะวันออก ปากน้ำเซตกทิศใต้ และมเหศักดิ์ ๓ องค์นี้ เป็นหูบ้านตาเมืองอยู่รักษาอุรังคธาตุศาสนาบ้านเมืองภิกษุสงฆ์ข้าโอกาศทั้งหลาย และบุคคลผู้ใด คือว่า นักบวชและคนคฤหัสถ์เป็นผู้ได้กระทำบุญ รักษาศีล เมตตาภาวนา อันให้ทานอันใดอันหนึ่ง ให้ตรวจน้ำอุทิศไปถึงเทพดา ๖ องค์และมเหศักดิ์ ๓ องค์ เอาอุรังคธาตุเป็นที่พึ่ง และปรารถนาเอาอันใดก็ดีเทพดามหาศักดิ์ทั้งหลาย หากค้ำชูให้วุฒิจำเริญด้วยสมบัติข้าวของ มีอายุยืนแก่บุคคลผู้ปรารถนานั้น แล

องค์พระธาตุเชิงชุม และองค์พระธาตุพนม เกี่ยวเนื่องกันมาแต่ปฐมบรมกัลป์ ก็มีด้วยประการฉะนี้ แล บทประพันธ์พระคาถานมัสการพระธาตุพนมมีดังนี้ ปุริมาย ทิสาย กปฺ ปณฺ คิริสมิ ปพฺพเต มหากสฺสเป ฐปิตํ พุทฺธอุรํคธา ตุํ สิริสา นมามิ นโมธาตุ ห ท ยํ อหํสามิ ฯ

สาธุ นิจจํ อุรงฺค นิพพานปจฺจโย โหตุ

พงศาวดารภาคอีสาน

ฉบับของ พระยาขัติยวงษา (เหลา ณร้อยเอ็จ)

(สำเนา)

เมืองร้อยเอ็จ

วันที่ ๒๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐

พระยาขัติยวงษา เมืองร้อยเอ็จ มายังท่านหลวงจรูญชวนะพัฒน์ ข้าหลวงธรรมการ มณฑลอีสาน อุบลฯ

บัดนี้ ข้าพเจ้าได้คัดพงศาวดารมาให้ท่านด้วยแล้ว เมื่อธันวาคม ร.ศ. ๑๒๙ ข้าพเจ้าส่งมาถวายเจ้าคุณเทศาฉบับ ๑ แต่ใจความขาดเหลือบ้าง เพราะต้นร่างเดิมหายไปบ้าง ได้ครึ่งกลาง บัดนี้ข้าพเจ้าค้นได้มาสอบทานคัดแต่ใจความ จะส่งมาให้เจ้าคุณเทศาอีก ใจความถูกกับฉบับที่ส่งมาให้ท่านนี้

โอกาสนี้ ขอแสดงความนับถือมายังท่านด้วย

(ลงนาม) ขัติยวงษา

พงศาวดารภาคอีสาน

ฉบับของ

พระยาขัติยวงษา (เหลา ณร้อยเอ็จ)

เมื่อจุลศักราช ๑๐๐๕ ปีมะแมเบ็ญจศก เพลากลางคืนท่านพระครูยอดแก้ว ๑ กรุงเวียงจันทน์จำวัดอยู่ นิมิตคำฝัน ว่ามีคชสารพลายตัวหนึ่ง เข้ามาในอารามเขตแล้วทำลายพระวิหารขึ้นบนกุฎิ แทงหอไตรทำลายลงแล้ว จับได้หีบหนังสือกลืนกินเป็นภักษาหาร ท่านพระครูรู้สึกตัวขึ้น ตกใจ เวลาตีสิบเอ็ดครองผ้าแล้ว ตีระฆังใหญ่ พระสงฆ์ทั้งปวงได้ยินเสียงระฆัง ก็พร้อมกันมาปลงอาบัติตามเคย ท่านพระครูยอดแก้วเล่านิมิตคำฝันให้พระสงฆ์ฟังแล้ว บอกว่าเวลารุ่งแล้วคงจะเห็นสิ่งสำคัญเป็นแน่ ครั้นพระสงฆ์ลาท่านพระครูไปแล้ว ถึงเวลาไปบิณฑบาต ครั้นบิณฑบาตกลับมา เห็นสามเณรน้อยอายุประมาณ ๑๓ } ๑๔ ปี นั่งอยู่ในโรงธรรม ท่านพระครูเรียกตัวมาถาม บอกว่าอยู่กระลึมเมืองพลาน เป็นลูกศิษย์ท่านพระครูกระลึมบอง เป็นคนโฉดเขลาหาปัญญามิได้ จะอยู่กับท่านผู้ใดท่านก็ไม่ให้อยู่ จึงได้จรมาหาที่พึ่ง เมื่อท่านพระครูฟังสามเณรน้อยพูดเช่นนั้น ก็ล่วงรู้ปัญญา จึงให้สามเณรน้อยขึ้นมาบนกุฎิ ฉันจังหัน ๒ แล้ว

จึงบอกให้สามเณรเล่าภาษาบาลีตั้งแต่ นโม จนสิ้นปาติโมกข์ และให้เล่า

---

๑. ยอดแก้ว เป็นตำแหน่งสมณศักดิ์อย่างสูงของเมืองเวียงจันทน์ ชั้นสังฆนายก.

๒. ฉันจังหัน คือฉันเช้า เวลาเพล เรียกว่า ฉันเพล ไม่เรียกว่า ฉันจังหัน.

ต่อไปจนสุดสนธิ์มูล ก็ถูกต้องบริบูรณ์ดี จึงม้าง[๓] พระไตรปิฎกอยู่ในตู้หอไตรมาให้สามเณรดู ก็รู้ตลอดทุกคัมภีร์ และให้พระสงฆ์แก้สายสนองพระไตรปิฎกทุกคัมภีร์หลายไว้ตามลานวัด ให้สามเณรน้อยเก็บรวม เป็นผูกเป็นมัด ก็เก็บได้โดยคล่องแคล่วรวดเร็ว เป็นที่น่าพิศวงยิ่งนัก ความเลื่องลือถึงพระเจ้าเวียงจันทน์ ๆ มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา นำเอาผ้าไตรมาถวาย ยกสามเณรขึ้นเป็นซาจั๋ว[๔] แต่บัดนั้นมาความก็ลือชาไปทั่วเขตกรุงเวียงจันทน์ พออายุครบ ๒๑ ปี พระเจ้าเวียงจันทน์นิมนต์ซาจั๋วให้อุปสมบทเป็นภิกษุ ซาจั๋วจึงพูดว่า ถ้าจะบวชข้าพเจ้าแล้วให้อาราธนาพระสงฆ์มานั่งหัตถบาสให้ครบ ๕๐๐ รูป พระเจ้าเวียงจันทน์จึงสั่งแสนท้าวพระยาลาวให้คาดเรือติดกันหลายลำเป็นโบสถ์น้ำ แห่สามเณรลงไปบวช ครั้นสุด[๕] กรรมวาจาจบ โบสถ์น้ำก็จมลง ภิกษุทั้งหลายกับภิกษุบวชใหม่ก็ต่างคนต่างว่ายน้ำขึ้นถึงฝั่ง สังฆา[๖] จีวรภิกษุทั้งหลายก็เปียกหมด แต่ภิกษุบวชใหม่หาเปียกไม่ พระเจ้าเวียงจันทน์ยิ่งมีความปีติยินดีเป็นอันมาก ครั้นครบพรรษาหนึ่ง พระเจ้าเวียงจันทน์จึงพร้อมพระครู

---

๓. ม้าง คือรื้อ เช่นม้างเฮือน คือรื้อเรือน.

๔. ซาจั๋ว จั๋ว คือสามเณร เจ้าหัว คือพระภิกษุ ส่วน ซา นั้น เป็นลำดับสมณศักดิ์ ซึ่งได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมจบเป็นชั้น ๆ คือเรียนจบชั้นต้นแล้ว ก็ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสำเร็จหรือสมเด็จ เมื่อต่อมาได้พยายามเล่าเรียนจนมีความรู้สูงขึ้นไปอีก ก็มีโอกาสได้เลื่อนขึ้นเป็นซา ถ้าได้อุตสาหะเล่าเรียนจนมีความรู้ยวดยิ่งขึ้นไปอีกก็มีโอกาสที่จะได้เป็นยาคู ลำดับสมณศักดิ์เหล่านี้ ถ้าสามเณรได้รับสถาปนาขึ้น สมณศักดิ์ต้องอยู่หน้าชื่อ เช่นสำเร็จจั๋ว ก. ซาจั๋ว ข. ถ้าภิกษุได้รับสถาปนาขึ้น สมณศักดิ์นั้นไม่ได้อยู่ข้างหน้า เช่นเรียก เจ้าหัวสมเด็จคำ เจ้าหัวซาทอง ยาคูหนู.

๕. สุด คือ สวด.

๖. สังฆา คือ สังฆาฏิ นั่นเอง.

ทั้งหลายฮด[๗] ภิกษุบวชใหม่ให้นามว่า พระครูโพนเสม็ด[๘] บ้าง บางคนก็เรียกว่าพระครูสีดาตามนามเดิม ท่านพระครูรักษาศีลบริสุทธิ์ ไม่ช้านานเท่าใด ก็ได้อภิญญาณ ๕ อัฏฐสมาบัติ ๘ ประการ สำเร็จไปด้วยฌาน จะว่าสิ่งใดก็แม่นยำ โดยบารมีธรรมโปรดสำเร็จดังมโนนึกความปรารถนา น้ำมูตรและอาจมก็หอม พระเจ้าเวียงจันทน์จัดให้มีโยมอุปฐากรักษา ท่านพระครูเอานายแก้ว นายหวดมาเลี้ยงไว้ นายแก้ว นายหวด เรียนศิลป

---

๗. ฮด คือ การตั้งโดยการทำพิธีรดน้ำ ในการที่จะตั้งขึ้นเบ็นที่สำเร็จก็ดี หรือสำเร็จเลื่อนขึ้นเบ็นซา และซาเลื่อนขึ้นเบ็นยาคูก็ดี ต้องมีฮดทุกครั้งไป การทำพิธีฮดนี้ มีหลักสำคัญที่ควรจะกล่าวไว้อย่างสังเขป คือ มักประชุมทำกันในโบสถ์หรือศาลา ทางฝ่ายสงฆ์ต้องมีพระมหาเถรเบ็นประธาน พร้อมด้วยเถรานุเถร ทางฝ่ายบ้านเมืองก็มีท่านที่มีบรรดาศักดิ์สูง ซึ่งจะเชื้อเชิญได้ในที่นั้นเบ็นประธาน เมื่อทำพิธีสงฆ์เสร็จได้ศุภฤกษ์ ท่านมหาเถรณที่นั้นก็ยื่นไม้เท้าให้ผู้ที่จะได้รับฮดนั้นจับ ครั้นแล้วท่านก็จูงไปยังที่สรง ซึ่งปลูกและประดับประดาไว้อย่างงดงาม ให้ไปนั่งอยู่บนก้อนศิลาซึ่งรองด้วยใบยอและใบคูน (การที่ใช้ใบยอและใบคูนรองนั้น ได้ความจากผู้เถ้าผู้แก่ทางโน้นบางคนอธิบายให้ฟังว่า ใบยอนั้น หมายความว่า ยกย่องขึ้น เช่นยอเสาคือยกเสา ส่วนใบคูนนั้น หมายความว่า ให้มีความเจริญในพระพุทธศาสนา เช่นคำว่า ค้ำคูน คือความเจริญรุ่งเรือง) มีรางน้ำมนต์เบ็นรูปพระยานาคขดและแกะด้วยไม้ลงรักบิดทอง ในรางนั้นมีเครื่องนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์อยู่พร้อม น้ำมนต์ที่ฮดสำหรับสรงนี้ออกจากปากพระยานาค ซึ่งมีผ้าขาวกรอง เมื่อบัณฑิตฮดสรงเสร็จแล้วก็ครองผ้ามานั่งฟังฆราวาสผู้หนึ่ง ซึ่งสมมติเบ็นบัณฑิตอ่านประกาศตั้งเสร็จแล้ว รับประเคนเครื่องอัฏฐบริกขารอย่างพระบวชใหม่ พร้อมทั้งหลาบเงิน หลาบคำ (หลาบเงิน คือแผ่นเงินกว้างไม่ต่ำกว่า ๔ เซ็นติเมตร ชั้นสำเร็จได้ยาวเพียงบิดจดหางตาทั้ง ๒ ข้าง ชั้นซาได้ยาวเพียงจดหูทั้ง ๒ ข้าง ชั้นยาคูได้ยาวรอบศีรษะ มีหลักที่ท่องจำกันอย่างสั้น ๆ ว่า สำเร็จแค่ตา ซาแค่หู ยาคูฮอบกะด้นหรือฮอบง่อน) เบ็นเสร็จการ.

๘. พระครูโพนเสม็ด เดิมชื่อสีดา เมื่อได้รับแต่งตั้งขึ้นเบ็นคู (ครู) หรือยาคูแล้วก็เรียกว่าพระครูสีดา แต่เมื่อท่านอยู่ ณ วัดโพนเสม็ด แทนที่จะเรียกออกนามเดิม จึงใช้เรียกกันว่า พระครูโพนเสม็ด ในที่บางแห่งเรียกท่านว่า เจ้าหัวคูขี้หอม ก็เนื่องมาจากที่ว่าน้ำมูตรและอาจมก็หอมนั้นแล.

วิชาความรู้มากฉลาดเฉลียว ครั้นอายุครบ ๒๑ ปี ก็บวชเป็นภิกษุให้ทั้ง ๒ คน

ครั้นอยู่มาพระเจ้าเวียงจันทน์ มีพระโอรสองค์หนึ่ง เรียกว่าเจ้าองค์หล่อ อายุได้ ๓ ปี พระมเหสีมีครรภ์อยู่อีกได้ ๖ เดือน จุลศักราช ๑๐๕๑ ปี พระเจ้าเวียงจันทน์ถึงแก่พิราลัย พระยาเมืองแสนชิงเอาราชสมบัติได้ เจ้าองค์หล่อกับบ่าวไพร่ที่สนิทหนีเข้าไปพึ่งญวน ก็ได้เป็นใหญ่อยู่เมืองญวน แต่มเหสีนั้นเมื่อพระยาเมืองแสนจะรับไปอยู่ด้วย นางไม่ยอมจึงหนีเข้าไปพึ่งอยู่กับพระครูโพนเสม็ดๆ กลัวความนินทา จึงส่งนางไปไว้บ้านซ่องง่อหอคำ ครั้นคำรบ ๑๐ เดือน นางประสูติพระโอรสออกมาเป็นชาย มารดาญาติพี่น้องถวายนามว่า เจ้าหน่อกษัตริย์ ท่านพระยาเมืองแสน จึงดำริว่าพระครูมีบุญมาก คนนิยมนับถือ กลัวจะชิงเอาราชสมบัติจึงคิดเป็นความลับจะทำอันตรายแก่ท่านพระครูๆ ก็ล่วงรู้ในความคิดของพระยาเมืองแสน ท่านจึงว่ามีมารมาประจญแล้ว จะอยู่มิได้ต้องหลีกหนีให้พ้นมาร ท่านพระครูจึงใช้ให้คนไปรับเอามารดากับเจ้าหน่อกษัตริย์มาแต่ซ่องง่อหอคำ แล้วจึงปรึกษากับญาติโยม คนอุปฐากพร้อมกันแล้วรวมได้ชายหญิงใหญ่น้อย ๓๓๓๓ คน พาภิกษุแก้ว ภิกษุหวด อุปยก[๙] จากเวียงจันทน์ มาถึงงิ้วพลานลำสมสนุก ท่านพระครูให้มารดาและเจ้าหน่อกษัตริย์พักอาศัยอยู่ที่นั้น ท่านพระครูกับคนอื่นๆ ก็เดินต่อไป ครั้นไปถึงบ้านใดตำบลใด มีคนนิยมนับถือติดตามไปด้วยบ้านละ ๒ ครัว ๓ ครัว ตลอดถึงเขตกรุงอินทปัตถานคร ท่านพระครูพาญาติโยมพักอยู่ภูเขาแห่งหนึ่ง สร้างเจดีย์องค์หนึ่ง เมื่อถึงวันแรม ยังมีหญิงเขมรคนหนึ่ง ชื่อยายเป็น

---

๙. อุปยก คืออพยพนั้นเอง.

ลงไปอาบน้ำชำระเนื้อกาย เผอิญเห็นพระชินธาตุไหลเลื่อนลอยมาตามสายน้ำ มีรัศมีอันงามยิ่งนัก ยายเบ็นเห็นประหลาดจึงเอาขันเข้ารองรับได้แล้วนำไปถวายแก่ท่านพระครู ๆ เห็นว่าเบ็นพระชินธาตุแน่แล้ว ขอบิณฑบาตกับยายเบ็น ๆ มีความเลื่อมใส ถวายพระชินธาตุแก่ท่านพระครู ๆ เอาพระชินธาตุบรรจุไว้ในเจดีย์ ขนานนามว่าเจดีย์พนมเบ็นมาเท่าบัดนี้ ท่านพระครูหล่อพระปฏิมากรทองเหลืองไว้องค์หนึ่ง แต่หาทันเสร็จแล้วไม่ เจ้ากรุงพระทายเพ็ชร์ใช้ขุนนางมาทำบัญชีสำมโนครัว และว่าจะเก็บเอาเงินแก่ญาติโยมของท่านพระครูครัวละ ๘ บาท ท่านพระครูกลัวญาติโยมจะได้ความเดือดร้อน จึงพาครอบครัวหนีขึ้นมาตามลำแม่น้ำโขง รอนแรมทำบุญให้ทาน หล่อพระตามเกาะในลำน้ำโขงก็มีบ้าง แล้วก็เดินเลยต่อ ๆ ถึงนครกาลจำบากนาคบุรีศรี ขณะนั้นนางเพาแม่นางแพงบุตร กับพระยาคำยาด พระยาสองฮาดไปนิมนต์ท่านพระครูให้อยู่รักษาพระศาสนาให้รุ่งเรืองถาวร อนุญาตทั้งพุทธจักรอาณาจักรให้แก่ท่านพระครูบกครองรักษาต่อ ๆ มาประชาชนพลเมืองมีน้ำใจวิหิงสาบังเบียดฉกลักทรัพย์สิ่งของช้าง ม้า โค กระบือ เนือง ๆ ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ครั้นท่านพระครูจะจับตัวมาลงโทษจำขังเฆี่ยนตี ก็จะผิดบาลีสิกขาบท มีความมัวหมองแก่ท่านพระครูต่อไป ท่านพระครูจึงพร้อมกันปรึกษาเสนากรมการเห็นว่าเจ้าหน่อกษัตริย์สมควรจะครอบครองบ้านเมืองได้ จึงแต่งให้จาร[๑๐] แก้ว ท้าวเพี้ยไพร่พลขึ้นไปอัญเชิญรับเอาเจ้าหน่อกษัตริย์กับพระมารดา

ลงมาถึงนครกาลจำบากนาคบุรีศรี ในจุลศักราช ๑๐๗๕ บีมะเส็งเบ็ญจศก

---

๑๐. จาร คือผู้ที่สึกออกจากพระอย่างเราเรียกกันว่าทิด ผู้ที่สึกออกจากสามเณรเรียกเชียง เช่นเชียงมั่นเบ็นต้น.

อัญเชิญขึ้นครองเมือง ถวายพระนามว่า เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธกุล เป็นเจ้าเอกราช ครองราชสมบัติณกรุงกาลจำบากนาคบุรีศรี ตามราชประเพณีกษัตริย์มาลาประเทศแต่กาลปางก่อน จึงผลัดนามเมืองใหม่ว่านครจำปาศักดิ์นาคบุรีศรี ท่านพระครูและเจ้าสร้อยศรีสมุทร ฯ จัดแจงตั้งแต่งบ้านเมือง คือให้ตั้งบ้านโขงเป็นเมืองโขง จารหวดเป็นเจ้าเมือง ยกบ้านหางโขงขึ้นเป็นเมืองเชียงแตง ให้พ่อเชียงแปลงเป็นเจ้าเมือง แล้วจัดให้จารเสียงสางไปเป็นเจ้าเมืองศรีคอนเตา เรียกว่าเจ้าเมืองรัตนบุรี ให้จารแก้วเป็นเจ้าเมืองทุ่ง เรียกว่าเมืองสุวรรณภูมิบัดนี้ ปันอาณาเขตให้ปกครองรักษาฝ่ายเหนือ ตั้งแต่ยางสามต้น อันสามขวย[๑๑] หลักทอด ยอดยัง[๑๒] ข้างตะวันออกถึงเขาประทัด ต่อแดนกับอ้ายญวน ข้างตะวันตกถึงลำน้ำพังชู[๑๓] ทิศใต้ถึงห้วยลำคันยุง[๑๔] เป็นแดน จารแก้วออกจากนครจำปาศักดิ์มาตั้งเมืองในระหว่างจุลศักราช ๑๐๘๐ ปี มีไพร่พลชายหญิงใหญ่น้อยประมาณ ๓๐๐๐ คนเศษ จารแก้วเจ้าเมืองทุ่ง มีบุตรชาย ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อท้าวมืด คนที่ ๒ ชื่อท้าวทน คนที่ ๓ ชื่อท้าวเพ จารแก้วครองเมืองทุ่งได้ ๑๖ ปี ระหว่างจุลศักราช ๑๐๙๖ ปี จารแก้วถึงแก่กรรม ท้าวมืดผู้พี่ได้ครองเมืองแทนบิดา ท้าวทนเป็นอุปฮาดตั้งแข็งเมือง

---

๑๑. ขวย คือขุยดินที่อันขุดคุ้ยไว้เป็น ๓ กอง

๑๒. ยอดยัง คือต้นลำน้ำยัง ซึ่งไหลมาจากเขาภูพานพรมแดนจังหวัดสกลนคร มณฑลอุดรกับจังหวัดกาฬสินธุ์ มณฑลนครราชสีมา และแม่น้ำยังนี้ไหลมาตกแม่น้ำที่เขตเมืองยโสธร.

๑๓. ลำน้ำพังชู เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า ห้วยพังชุหรือคันชุ ต้นน้ำไหลมาจากภูเขาในดงพระยาไฟ และไหลมาตกลำแม่น้ำมูลฝั่งซ้าย.

๑๔. ลำคันยุง หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่าห้วยกะยุง ต้นน้ำไหลมาจากเขาพรมแดนประเทศสยามกับเขมร และไหลตกแม่น้ำมูลฝั่งขวาที่เขตจังหวัดอุบลกับศรีสะเกษต่อกัน.

เป็นเอกราช ไม่ได้ขึ้นแก่นครจำปาศักดิ์ เพราะเหตุว่านครจำปาศักดิ์พี่กับน้องเกิดวิวาทยาด[๑๕] ชิงสมบัติแก่กัน จึงหาได้ติดตามมาว่ากล่าวเอาส่วยสาอากรไม่ ท้าวมืดมีบุตรชาย ๒ คน ผู้พี่ชื่อท้าวเชียง ผู้น้องชื่อท้าวสูน และได้ปกครองบ้านเมืองสืบต่อ ๆ มา ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ครั้นต่อมาเจ้าองค์หล่อหน่อคำ ซึ่งเป็นบุตรจารแก้ว หลานเจ้าเมืองน่านพาไพร่พลมาสืบหาบิดา ซึ่งรู้ข่าวว่าบิดามาเป็นเจ้าเมือง อยู่ริมสระสี่แจง[๑๖] แฮ้ง[๑๗]สี่ตัว แม่หญิงเอาผัว พ่อชายออกลูก ครั้นมาถึงเขตเมืองทุ่งตั้งค่ายอยู่ระหว่างปากเสียวน้อย[๑๘] ซึ่งเรียกว่าวังหม่านจนบัดนี้นั้น เจ้าองค์หล่อจับได้เพี้ยบุตรตะพานบ้านโนนสูง กวนหมื่นหน้าบ้านเบน ซึ่งยกกองทัพออกมาต่อสู้กันนอกเมือง เมื่อได้ตัวแม่ทัพสองคนนี้แล้ว จึงซักไล่ไต่ถามหาสระสี่แจง แฮ้งสี่ตัว แม่หญิงเอาผัว พ่อชายออกลูก แม่ทัพสองคนได้แจ้งความให้เจ้าองค์หล่อหน่อคำทราบตลอดแต่ต้นจนถึงปลาย เจ้าองค์หล่อหน่อคำ จึงได้ทราบว่าเป็นเมืองบิดาของตน แล้วปล่อยให้แม่ทัพสองคนเข้าไปบอกแก่ท้าวมืดน้องชายให้ทราบทุกประการโดยแน่นอนแล้ว ท้าวมืดรู้ว่าพี่ชายแห่งตน จึงได้แต่งให้แสนท้าวออกไปอัญเชิญเจ้าองค์หล่อหน่อคำให้เข้ามายังเมืองทุ่ง แล้วจัดการรับรองให้เป็นเกียรติยศอันดี แล้วท้าวมืดพร้อมกับเจ้าองค์หล่อหน่อคำ จัดการปลงศพจารแก้ว

---

๑๕. ยาด คือย้อแย่ง.

๑๖. สระสี่แจง เป็นชื่อตำบล ๆ หนึ่ง แต่ความหมายของคำว่า สระสี่แจงนั้น คือสระสี่ด้าน สระสี่มุมหรือสระสี่แห่ง.

๑๗. แฮ้ง คือแร้ง นั้นเอง.

๑๘. ปากเสียวน้อย เป็นลำธารเล็ก ๆ อยู่ที่กลางทุ่งหน้าเมืองสุวรรณภูมิ.

ผู้เป็นบิดาตามประเพณีผู้ครองบ้านเมืองมาแต่ก่อน เสร็จแล้วเจ้าองค์หล่อหน่อคำก็ลาท้าวมืดน้องชายกลับคืนไปเมืองน่านตามเดิม และท้าวมืดได้เป็นเจ้าเมืองทุ่งต่อมาประมาณ ๑๖ ปี ระหว่างจุลศักราช ๑๑๑๒ ปีฉลูโทศก ท้าวมืดเจ้าเมืองถึงแก่กรรม แล้วท้าวทนผู้เป็นอุปฮาดได้ขึ้นครอบครองบ้านเมืองแทนพี่ชายตามธรรมเนียม แต่ท้าวเชียง ท้าวสูนบุตรท้าวมืดหายอมให้ท้าวทนผู้เป็นอาว์ครอบครองบ้านเมืองไม่ พากันมีความขัดใจเป็นอันมาก หลบตัวหนีลงไปกรุงศรีอยุธยา ขอให้เสนาบดีนำตัวเข้าเฝ้าสมเด็จเจ้าฟ้าอุทุมพร ขอกองทัพกรุงศรีอยุธยาขึ้นมารบเอาเมืองทุ่งให้อ่อนน้อมยอมขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยาต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวเชียง ท้าวสูน นำหน้ากองทัพยกขึ้นมาตั้งอยู่ ณ ห้วยสะแทดแขวงเมืองนครราชสีมา ท่านแม่ทัพจึงแต่งให้ขุนหมื่นหน้า ขุนสุดธนู กรมการคนใช้ของท้าวเชียง ท้าวสูน เชิญท้องตราพระราชสีห์มาถึงท้าวทนผู้เป็นเจ้าเมือง ใจความโปรดเกล้า ฯ ว่า จะยอมอ่อนน้อมขึ้นแก่กรุงเทพมหานครศรีอยุธยาโดยดี หรือจะต่อสู้รบพุ่งประการใด ก็ให้ท้าวทนผู้เป็นเจ้าเมืองตอบมาให้ผู้เป็นแม่ทัพรู้ด้วย เมื่อท้าวทนได้ทราบความในท้องตราพระราชสีห์ซึ่งโปรดเกล้า ฯ แล้ว ให้มีความครั่นคร้ามเกรงกลัวพระเดชานุภาพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพมหานครเป็นอันมาก แล้วมีหนังสือบอกตอบมาถึงท่านแม่ทัพว่า จะขอพึ่งพระบารมีโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอเป็นข้าขอบขัณฑเสมาขึ้นแก่กรุงเทพฯ

ต่อไป แล้วท้าวทนอุปฮาดมีความเกรงกลัวท้าวเชียง ท้าวสูนจะทำอันตรายแก่ตัวและพรรคพวกของตัว จึงพาอุปยกครอบครัวทั้งหลาย บรรดาที่มีความรักใคร่นับถือแก่ตัวนั้นหนีออกจากเมืองทุ่งหนีโฉมหน้ามาข้างทิศเหนือ ครั้นมาถึงริมทุ่งตะหมูม[๑๙] ซึ่งเรียกว่าบ้านดงเมืองจอกทุกวันนี้ ก็พาไพร่พลของตนตั้งนิวาสสถานบ้านเรือนอาศัยทำมาหากินอยู่นั้น เมื่อท้าวทนแยกหนีจากเมืองทุ่งไปแล้ว ท้าวเชียง ท้าวสูน พาสมัครพรรคพวกบ่าวไพร่ของตนเข้ามาตั้งอยู่ ณ เมืองทุ่ง ท้าวเชียงเป็นเจ้าเมือง ท้าวสูนเป็นอุปฮาด แต่แม่ทัพกรุงเทพมหานครนั้น พากันกลับลงไปเฝ้าใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานคร กราบบังคมทูลเหตุการณ์เรื่องเมืองทุ่งให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว พระเจ้าอยู่หัวทรงพระพิโรธแก่แม่ทัพนายกอง ว่าไม่ติดตามหาตัวท้าวทนอุปฮาด มาปรานีประนอมว่ากล่าวให้ดีกัน และว่าไม่เข้าไปจัดแจงให้สมควรแก่หน้าที่ซึ่งเป็นแม่ทัพนายกอง แล้วจึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาพรหม พระยากรมท่า ยกกองทัพขึ้นมาติดตามซอกค้นหาท้าวทนอุปฮาด ครั้นพระยาพรหม พระยากรมท่า ยกทัพขึ้นมาถึงเมืองทุ่ง ทราบความว่าท้าวทนอุปฮาดหนีไปตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทุ่งกระหมุม ระยะทางประมาณ

๘๐๐ เส้น พระยาพรหม พระยากรมท่า จึงพร้อมด้วยเจ้าราชวงศ์เวียงจันทน์ เจ้าธรรมสุนทร เจ้าหมื่นน้อยเมืองนครจำปาศักดิ์ หาตัว

---

๑๙. ทุ่งตะหมูม บางแห่งก็เรียกว่าทุ่งกระหมุมหรือขมุม แท้จริงก็เป็นทุ่งเดียวกัน.

ท้าวทน ท้าวเชียง ท้าวสูน มาว่ากล่าวปรานีประนอมให้ดีกันแล้ว ตั้งให้ท้าวทนเป็นเจ้าเมือง แยกออกจากเมืองทุ่ง มาตั้งดงกลุ่ม ซึ่งเป็นเมืองร้างอยู่แต่ก่อนเป็นเมือง ซึ่งเรียกว่า เมืองร้อยเอ็ดทุกวันนี้ ทำราชการขึ้นแก่กรุงเทพมหานครแต่ครั้งนั้นสืบต่อมาจนบัดนี้ และตั้งให้ท้าวเชียงเป็นเจ้าเมือง ท้าวสูนเป็นอุปฮาด อุปยกจากเมืองทุ่งมาตั้งดงเท้าสารเป็นเมืองสุวรรณภูมิ แบ่งปันเขตให้แก่เมืองร้อยเอ็ด เมืองสุวรรณภูมิ ปกครองรักษาตามสมควรทั้งสองฝ่าย เมื่อแม่ทัพทั้ง ๒ พร้อมด้วยราชวงศ์เวียงจันทน์ เจ้าธรรมสุนทร เจ้าหมื่นน้อยเมืองนครจำปาศักดิ์ จัดการบ้านเมืองทั้ง ๒ ให้เป็นที่ตกลงเรียบร้อยดีแล้ว ก็กลับลงไปกรุงเทพฯ ตามเดิม ท้าวทนผู้เป็นเจ้าเมืองร้อยเอ็ดมีบุตร ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อท้าวสีลัง คนที่ ๒ ชื่อท้าวพู คนที่ ๓ ชื่อท้าวหล้า ท้าวทนเป็นผู้ว่าราชการเมืองร้อยเอ็ดได้ ๑๕ ปี ครั้นถึงจุลศักราช ๑๑๓๐ ท้าวทนถึงแก่กรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวสีลังบุตรต้น เป็นพระยาขัติยวงษาแทนบิดา และโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวพูเป็นอุปฮาด ท้าวหล้าเป็นราชวงศ์รับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป

ถึงระหว่างจุลศักราช ๑๑๔๔ ปีกุลจัตวาศก ทราบข่าวว่ากวนเมืองแสนเมืองสุวรรณภูมิ จ้างทิดโกดบังเข้าฟั่นท้าวสูนเมืองสุวรรณภูมิตาย เมืองแสนกลัวความผิด หลบตัวหนีลงไปพึ่งพระยาโคราชๆ บอกให้เมืองแสนลงไปเป็นเจ้าเมือง จึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระจันทประเทศ ขึ้นมาตั้งบ้านกองแก้วเป็นเมืองชนบท มีไพร่พลสมัครไปด้วย ๓๔๐ คน

ครั้นถึงจุลศักราช ๑๑๕๐ ได้ทราบข่าวว่าเมืองแพนบ้านชีโหล่น แขวงเมืองสุวรรณภูมิ พาราษฎรไพร่พลประมาณ ๓๓๐ คน แยกจากเมืองสุวรรณภูมิ ไปขอตั้งผึ้งบึงบอนเป็นเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เมืองแพนเป็นพระนครศรีบริรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น

ครั้นระหว่างจุลศักราช ๑๑๖๕ ปีชวดเบ็ญจศก ได้ทราบข่าวว่าเพี้ยศรีปากนา เพี้ยเหล็กสะท้อน เพี้ยไกรสรเสนา แยกจากเมืองสุวรรณภูมิไปกราบทูลขอเป็นเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพี้ยศรีปากนาเป็นพระเสนาสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองพุทไธสงฆ์เก่าเป็นเมืองพุทไธสงฆ์ ขึ้นแก่เมืองนครราชสีมา มีไพร่พลสมัครไปด้วย ๒๒๐ คน

ครั้นต่อมาถึงจุลศักราช ๑๑๘๗ ปีระกา ทราบข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์เกิดเป็นกบฏ ยกกองทัพล่วงเลยลงไปทำสงครามแก่กรุงเทพมหานคร ในระหว่างต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าอนุเดินกองทัพลงไปทางเมืองนครราชสีมา เจ้าอุปฮาดเวียงจันทน์เดินกองทัพมาทางเมืองกาฬสินธุ์ เมืองร้อยเอ็ด ตรวจต้อนอุปยกครอบครัวเมืองลาว เมืองเขมร ขึ้นไปกรุงเวียงจันทน์ ครั้นมาถึงเมืองกาฬสินธุ์ เจ้าอุปฮาดจับเอาตัวอุปฮาดผู้ว่าราชการเมืองกาฬสินธุ์ไปสำเร็จโทษเสียแล้ว ยกกองทัพมาตั้งอยู่ทุ่งนาข้างเหนือริมเมืองร้อยเอ็ด เวลานั้นพระยาขัติย-วงษาป่วยเท้าเดินไม่ใคร่สะดวก และมีความกลัวอาชญาเจ้าอุปฮาดเป็น

อันมาก จึงจัดได้ลูกสาวของตนเอง ไปถวายเจ้าอุปฮาด ๔ นาง คือ นางหม่า นางแก้วใหญ่ นางแก้วน้อย นางอุสา เจ้าอุปฮาดจึงมิได้ลงโทษ แล้วยกทัพจากเมืองร้อยเอ็ดเลยไปเมืองเขมร ครั้นกลับย่นคืน[๒๐]มาตรวจต้อนครอบครัวเมืองร้อยเอ็ด เมืองใกล้เคียงขึ้นไปเวียงจันทน์เป็นอันมาก แต่หาทันถึงเวียงจันทน์ไม่ ให้ครอบครัวพักอยู่ทุ่งเมืองหนองหาร พระยาขัติยวงษาได้แอบอาศัยตามครอบครัวขึ้นไปถึงกลางทาง เพี้ยเมืองฮามคิดจะทำอันตรายแก่พระยาขัติยวงษา ได้ต่อสู้รบพุ่งกันโดยสามารถ เมืองฮามพ่ายแพ้แก่พระยาขัติยวงษา จึงเข้ามาอ่อนน้อมแก้ตัวว่าไม่รู้จัก เข้าใจว่าเป็นกองทัพเวียงจันทน์จึงได้สู้รบ แต่นั้นมาพระยาขัติยวงษาเจ็บแค้นผูกพยาบาทแก่เพี้ยเมืองฮามไม่รู้หาย ครั้นพระยาขัติยวงษาตามครอบครัวขึ้นไปถึงทุ่งหนองหาร ได้ทราบความว่ากองทัพเวียงจันทน์พ่ายแพ้แก่แม่ทัพนายกองกรุงเทพมหานครแล้ว ก็พาอุปยกครอบครัวคืนมาบ้านเมืองตามเดิม

ครั้นถึงปีจอ เจ้าพระยาราชสุภาวดีแม่ทัพกลับขึ้นมาจากกรุงเทพมหานคร ตั้งกองทัพและรวบรวมสะเบียงอาหารไพร่พลอยู่ ณ เมืองยโสธร พระยาขัติยวงษา (สีลัง) จัดให้อุปฮาด (พู) และกรมการคุมกองทัพประมาณคน ๑๐๐๐ เศษ ไปเข้ากองทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี ครั้นยกกองทัพไปถึงระหว่างเขตหนองหาร พบราชวงศ์แม่ทัพข้างฝ่าย

---

๒๐. ย่นคืน คือย้อนกลับ.

เวียงจันทน์ตั้งอยู่ ณ ค่ายบกหวาน ต่างคนต่างคุมกำลังไพร่พลไปตรวจตราหาตำบลที่จะตั้งค่ายทำสงครามแก่กัน ราชวงศ์ถือทวนขี่ม้าขาวคุมไพร่พลประมาณ ๒๐๐ คน เจ้าพระยาราชสุภาวดีขี่ม้าแดงถือทวนพร้อมกับน้องชายและไพร่พลไปปะทะเจอะกันเข้าใกล้ๆ ประมาณสัก ๑๐ วา ต่างคนต่างตกขะมะ[๒๑] ก็ขับพลทหารเข้าต่อสู้กันเป็นตะลุมบอน ฤดูแล้งผงธุลีฟุ้งตลบมืดเต็มไปทั้งท้องทุ่ง หารู้ว่าใครต่อใครไม่ เมื่อผงธุลีสงบเจ้าพระยาราชสุภาวดี กับราชวงศ์ ได้เข้าต่อสู้กันตัวต่อตัวอย่างสามารถทั้งสองฝ่าย ราชวงศ์แพ้แก่เจ้าพระยาสุภาวดีแล้วหลบตัวหนีไป จับตัวหาได้ไม่ ครั้นเสร็จราชการทัพแล้ว เจ้าพระยาราชสุภาวดีได้โปรดประทานคนชายหญิงใหญ่น้อยชาวเวียงจันทน์ซึ่งเป็นเชลยให้แก่อุปฮาด (พู) พอสมควรแล้ว ก็ยกทัพกลับคืนยังบ้านเมืองตามเดิม

พระยาขัติยวงษา (สีลัง) มีบุตรชาย ๒๐ คน คนที่ ๑ ชื่อท้าวหมาถึง คนที่ ๒ ชื่อท้าวคำมึง คนที่ ๓ ชื่อท้าวตาดี คนที่ ๔ ชื่อท้าวสุวรรณ คนที่ ๕ ชื่อท้าวก่ำ คนที่ ๖ ชื่อท้าวโพธิสาร และคนที่ ๗ ชื่อท้าวฮึง เหลือจากนี้ไม่กล่าว เพราะไม่ได้รับนามสัญญาบัตร

ครั้นทัพเวียงจันทน์เสร็จแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้อุปฮาด (พู) เป็นที่พระรัตนวงษา ผู้ว่าราชการเมืองสุวรรณภูมิ ให้ท้าวตาดีเป็นราชวงศ์เมืองหนองหารแล้วเลื่อนขึ้นเป็นอุปฮาด ท้าวหมาถึงบุตรต้น

๒๑. ตกขะมะ คือตกประหม่า.

พระยาขัติยวงษาเป็นอุปฮาดเมืองร้อยเอ็ด แล้วถึงแก่กรรมก่อนบิดา ท้าวคำมิ่งบุตรที่ ๒ เป็นราชวงศ์ เพราะราชวงศ์ (หล้า) ถึงแก่กรรม ท้าวสุวรรณเป็นราชบุตรและได้ว่าที่อุปฮาด พระยาขัติยวงษา (สีลัง) เป็นผู้ว่าราชการเมืองได้ประมาณ ๔๐ ปีเศษ อายุ ๙๔ ปีถึงแก่กรรม กรมการจึงบอกให้ท้าวจั้นบุตรพระยาขัติยวงษาถือบอกลงไปขอศิลาหน้าเพลิงกรุงเทพมหานคร เวลานั้นอุปฮาด (ตาดี) กำลังลงไปรับนามสัญญาบัตรเป็นพระพิไสยสุริยวงษ์ ผู้ว่าราชการเมือรโพนพิไสย กลับขึ้นมาถึงระหว่างกรุงเก่า ได้พบปะกับท้าวจั้นผู้ถือบอกและพักนอนอยู่ในเรือด้วยกันคืนหนึ่ง พระพิไสยสุริยวงษ์พูดจาแนะนำอ้อนวอนท้าวจั้นให้กราบเรียน ฯ พณ ฯ ที่สมุหนายก ว่าบุตรชายใหญ่พระยาขัติยวงษา มีแต่พระพิไสยสุริยวงษ์คนเดียว เหลือจากนี้เป็นแต่ผู้น้อย ครั้นรุ่งเช้าท้าวจั้นก็จากพระพิไสยสุริยวงษ์ลงไปกรุงเทพมหานคร ส่วนพระพิไสยสุริยวงษ์พักเรือนคอยท่าท้าวจั้นอยู่ที่นั้น ท้าวจั้นนำใบบอกไปวางเวร ๆ นำใบบอกพาตัวท้าวจั้นขึ้นเฝ้า ฯ พณ ฯ เจ้าพระยาบดินทรเดชาที่สมุหนายก ๆ ถามท้าวจั้น ๆ ได้กราบเรียนตามคำแนะนำพระพิไสยสุริยวงษ์ บอกสิ้นเสร็จทุกประการ ฯ พณ ฯ ที่สมุหนายกจึงมีท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ให้พระพิไสยสุริยวงษ์ขึ้นมารักษาราชการเมืองร้อยเอ็ด และจัดการเผาศพพระยาขัติยวงษาบิดา ครั้นพระพิไสยสุริยวงษ์กลับขึ้นไปถึงเมืองโพนพิไสยแล้ว ได้พาอุปยกครอบครัวมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในจวน

พระยาขัติยวงษาบิดา และได้พร้อมด้วยพระรัตนวงษา (พู) เมืองสุวรรณภูมิ ราชบุตร (สุวรรณ) ว่าที่อุปฮาดกรมการเมืองร้อยเอ็ด จัดการปลงศพพระยาขัติยวงษาเสร็จแล้ว เวลากลางคืนนัดเล่นโปกัน ณ หอนั่งในจวนพระยาขัติยวงษา มีอ้ายคนร้ายลอบเอาทวนแทงพระพิไสยสุริยวงษ์ถูกที่ท้องทะลุถึงไส้ขาดใจตาย

พระพิไสยสุริยวงษ์ มีบุตรชายได้รับนามสัญญาบัตร ๕ คน คนที่ ๑ ชื่อท้าวสาร คนที่ ๒ ชื่อท้าวเสือ คนที่ ๓ ชื่อท้าวโพ คนที่ ๔ ชื่อท้าวจาก และคนที่ ๕ ชื่อท้าวทอง

กรมการเมืองร้อยเอ็ด บอกเรื่องอ้ายคนร้าย ลอบแทงพระพิไสยสุริยวงษ์ตายนั้น ลงไปยังกรุงเทพมหานคร ฯ พณ ฯ ที่สมุหนายกจึงมีตราขึ้นมาหาตัวราชบุตร (สุวรรณ) ว่าที่อุปฮาดราชวงศ์กรมการวงศ์วารของพระยาขัติยวงษาลงไปกรุงเทพมหานครทั้งสิ้น สั่งให้ไต่สวน ได้ความจริงว่าราชบุตร (สุวรรณ) ว่าที่อุปฮาดจ้างจีนจั้นเอาทวนแทงพระพิไสยสุริยวงษ์ แล้วโปรดให้เอาตัวจำขังไว้ในทิม ยังหาได้ตัดสินลงโทษประการใดไม่ ราชบุตร (สุวรรณ) จ้างให้ผู้หญิงที่รักใคร่กันไปซื้อยาพิษมากินตายอยู่ในทิม ราชบุตร (สุวรรณ) มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อท้าวกวด ครั้นราชบุตร (สุวรรณ) ตายแล้ว มีตราโปรดเกล้าฯ ให้ราชวงศ์ (คำมิ่ง) เป็นผู้ว่าราชการเมือง ท้าวจันเป็นที่อุปฮาด ท้าวพูบุตรราชวงศ์ (หล้า) เป็นราชวงศ์ ท้าวกาบุตรพระยาขัติยวงษา เป็นราชบุตรเมืองร้อยเอ็ด และมีท้องตราพระราชสีห์ให้พระรัตนวงษา ผู้ว่าราชการเมืองสุวรรณภูมิ เป็นตระลาการ รวบรวมทรัพย์สมบัติราชบุตร (สุวรรณ) ได้แจกมฤดก

ของพระยาขัติยวงษาให้แก่บุตรภรรยาเสร็จแล้ว พระขัติยวงษา (คำมิ่ง) ว่าราชการเมืองอยู่ได้ ๓ เดือน ถึงแก่กรรมในระหว่างจุลศักราช ๑๒๑๓ เมืองแสน เมืองจันทน์ กรมการเมืองร้อยเอ็ด บอกขอให้อุปฮาด (จัน) บุตรราชบุตรซึ่งเป็นคนวงศ์อื่นเป็นผู้ว่าราชการเมือง ราชวงศ์ (พู) บุตรราชวงศ์ (หล้า) เป็นอุปฮาด ราชบุตร (ก่ำ) บุตรพระยาขัติยวงษาเป็นราชวงศ์ ท้าวสารบุตรพระพิไสยสุริยวงษ์ เป็นราชบุตรเมืองร้อยเอ็ด รับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อมาได้ ๓ ปี ราชวงศ์ (ก่ำ) ถึงแก่กรรม ราชบุตร (สาร) ได้เป็นที่ราชวงศ์ ท้าวโพธิสารบุตรพระยาขัติยวงษาได้เป็นที่ราชบุตรรับราชการต่อมาได้อีกปีเศษ พระขัติยวงษาผู้ว่าราชการเมืองมีบอกแต่งให้อุปฮาด (พู) กับราชวงศ์ (สาร) ท้าวเพี้ยกรมการ เจ้าหมวด นายกอง คุมตัวเลขไปสักข้อมือดำ ต่อเจ้าคุณพระยากำแหงสงคราม แม่กองสักเลข ซึ่งตั้งสักเลขอยู่ณเมืองยโสธร ครั้งนั้นจำนวนเลขเมืองร้อยเอ็ด คงได้สักเป็นคน ๑๔,๔๙๔ คน เพราะยังไม่ได้แบ่งปันเขตแดนแก่กันและกัน เลขผู้ใดอยู่เขตแขวงเมืองใด ก็นำตัวมาสักตามสบายใจ ครั้นพระยากำแหงสงครามแม่กองสัก กลับจากยโสธรลงไปกรุงเทพฯ แล้วอุปฮาด (พู) ถึงแก่กรรม

จุลศักราช ๑๒๒๗ ปีฉลูสัปตศก เกิดฝนแล้งเข้าแพง เข้าเปลือกราคาบาทหนึ่งต่อชั่ง ท้าวกวดบุตรราชบุตร (สุวรรณ) รับประทวนเป็นที่ท้าวมหาไชย์ คิดแยกออกจากเมืองร้อยเอ็ดไปตั้งบ้านยางใยเป็นเมือง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวมหาไชย์ (กวด) เป็นที่พระเจริญราชเดช ผู้ว่าราชการเมือง ท้าวบัวทองบุตรอุปฮาด (พู) เป็นที่อุปฮาด ท้าวฮึงบุตร

พระยาขัติยวงษาเป็นราชวงศ์ ท้าวเถื่อนบุตรพระขัติยวงษา (จัน) เป็นราชบุตร ยกบ้านยางใยเป็นเมืองมหาสารคาม แบ่งไพร่พลจากเมืองร้อยเอ็ดไปด้วย ๔๐๐๐ คน แต่ยังคงเป็นเมืองขึ้นเมืองร้อยเอ็ดอยู่ ในปีนั้นพระขัติยวงษา (จัน) เป็นโรคชรา ไพร่บ้านพลเมืองก็เกิดอดอาหารเพราะฝนแล้งเข้าแพง ราชวงศ์ (สาร) เมืองร้อยเอ็ดกับพระเจริญราชเดชผู้ว่าราชการเมืองมหาสารคาม เกิดวิวาทฟ้องหากล่าวโทษซึ่งกันและกันลงไปกรุงเทพมหานคร เพราะเหตุราชวงศ์ (สาร) เมืองร้อยเอ็ดเป็นคนดุร้าย เที่ยวเฆี่ยนตีเอาคาพพั่นศีรษะและปรับไหมลงเอาเงินแก่ราษฎรหลายราย พระขัติยวงษา (จัน) ผู้ว่าราชการเมือง จึงบอกขอให้ราชวงศ์ (สาร) เป็นที่พระขัติยวงษาแทนตัว และให้ราชบุตร (โพธิสาร) ซึ่งเป็นบุตรน้อยพระยาขัติยวงษาเป็นอุปฮาด ให้ท้าวจันสีสุราชบุตร ราชวงศ์ (หล้า) เป็นราชวงศ์ ให้ท้าวเสือบุตรพระพิไสยสุริยวงษ์ เป็นราชบุตรเมืองร้อยเอ็ด และขอแยกเมืองมหาสารคามออกจากเมืองร้อยเอ็ด ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ทีเดียว ครั้งนั้นเจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกเป็นผู้ตัดสินในระหว่างต้นแผ่นดินพระพุทธเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นไปตามใบบอกของพระขัติยวงษา (จัน) และให้พระขัติยวงษา (จัน) เป็นจางวางกำกับเมืองร้อยเอ็ด ส่วนพระขัติยวงษา (จัน) เป็นหนี้สินจีนไทยลาวมากน้อยเท่าใด ให้พระขัติยวงษา (สาร) กับพระเจริญราชเดช รับใช้แทนให้คนละครึ่ง เป็นที่ตกลงยินยอมกันแล้วกราบถวายบังคมลากลับขึ้นมารับราชการยังบ้านเมืองตามเดิม

ครั้นถึงปีวอกจัตวาศก ศักราช ๑๒๓๔ มีท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้าฯ ขึ้นมาถึงหัวเมืองลาว เขมร ฝ่ายตะวันออกว่า ตัวเลขเมืองนี้

จะสมัครไปเมืองโน้น ตัวเลขเมืองโน้นจะสมัครมาเมืองนี้ ก็อย่าให้เจ้าเมืองกรมการเกียจกันไว้ ให้ปล่อยไปตามใจไพร่สมัคร ความทราบอยู่ในท้องตราพระราชสีห์นั้นแล้ว ตัวเลขเมืองร้อยเอ็ดสมัครไปทำราชการขึ้นเมืองมหาสารคามเกือบหมดทั้งเมืองก็ว่าได้ เพราะเจ้าเมือง (สาร) เป็นคนดุร้าย เสพสุราเมามาย เที่ยวเฆี่ยนตีข่มเหงราษฎรต่าง ๆ ชั้นกรมการในเมืองก็พากันสมัครไปอยู่กับพระเจริญราชเดชหลายคน

ครั้นถึงปีจอฉอศก ศักราช ๑๒๓๖ โปรดเกล้า ฯ ให้พระยามหาอำมาตย์ (ชื่น) เป็นข้าหลวงใหญ่ ขึ้นมาทำบัญชีสำมโนครัวตัวเลขและเร่งเงินส่วยที่ขาดค้างอยู่กับหัวเมืองต่าง ๆ พระยามหาอำมาตย์ตั้งที่พักอยู่เมืองอุบลราชธานี พระขัติยวงษา (สาร) ต้องคดีหลายราย จึงได้นำเอาช้างดีม้าดีไปให้แก่พระยามหาอำมาตย์ณที่พักเมืองอุบล คดีความซึ่งโจทก์หาก็แล้วไป

ครั้นถึงณเดือน ๑๐ ปีฉลูสัปตศก เกิดทัพโจรอ้ายฮ่อมาม้างเวียงจันทน์ พระยามหาอำมาตย์แต่งให้พระเจริญราชเดชเป็นแม่ทัพหน้าราชบุตร (เสือ) เมืองร้อยเอ็ด เป็นนายกองคุมไพร่พลไปเข้ากองทัพเจ้าพรหมเทวา ฯ และพระยาไชยสุนทร รวมกันณเมืองหนองคาย แล้วสั่งให้พระขัติยวงษา (สาร) กลับคืนมารักษาราชการเมืองร้อยเอ็ดตามเดิม ครั้นพระยามหาอำมาตย์ยกทัพไปถึงเมืองหนองคายแล้ว สั่งให้ราชบุตร (เสือ) เมืองร้อยเอ็ด คุมไพร่พลไปเข้ากองทัพเจ้าพรหมเทวา ฯ เมืองอุบล พระยาไชยสุนทรผู้ว่าราชการเมืองกาฬสินธุ์ ยกข้ามแม่น้ำโขง

ข้ามน้ำแกว่ง ห้วยมะเลียว ไปตีทัพฮ่อซึ่งตั้งอยู่ณค่ายสีถานค่ายโพนทา กำลังเข้ารบพุ่งกันอยู่ ขณะนั้นอ้ายฮ่อแตกไปแต่ค่ายวัดจันและชิงเข้าค่ายสีถาน ค่ายโพนทา ราชบุตร (เสือ) ยกไปสะกัดรบอ้ายฮ่อณช่องประตู อ้ายฮ่อยกปืนยิงราชบุตร (เสือ) ถูกที่มือขวาโลหิตไหล ไพร่พลเข้าพยุงเอาราชบุตรหนีพ้น ครั้นอยู่ได้ ๓ วัน อ้ายฮ่อก็แตกระจัดกระจายออกจากค่ายหนีไป จับตัวได้บ้างหนีไปได้บ้าง ครั้นราชการทัพแล้ว พระยามหาอำมาตย์มีตราจุลราชสีห์ให้ขุนอักษรข้าหลวง อุปฮาดเมืองกมลาไสย มาตามเอาตัวพระขัติยวงษา (สาร)ๆ หลบตัวหนี ตามจับได้ณแขวงเมืองนครราชสีมา จำตรวนมั่นคงส่งขึ้นไปถึงพระยามหาอำมาตย์ณเมืองหนองคาย ได้ประมาณ ๓ เดือนเศษ พระขัติยวงษา (สาร) ถึงแก่กรรม ณ เมืองหนองคาย พระขัติยวงษา (สาร) เป็นผู้ว่าราชการเมืองอยู่ได้ ๘ ปี มีบุตรชายหลายคน แต่ไม่ได้รับนามสัญญาบัตรจึงไม่กล่าวชื่อไว้ในพงศาวดาร

ในปลายปีกุนสัปตศก ศักราช ๑๒๓๗ พระยามหาอำมาตย์มีตราจุลราชสีห์ แต่งให้พระราษฎรบริหาร แต่ยังเป็นอุปฮาดเมืองกมลาไสย เป็นข้าหลวงมาทำบัญชีสำมโนครัวตัวเลขเมืองร้อยเอ็ด เมืองมหาสารคาม พักอยู่ศาลารับแขกเมืองร้อยเอ็ด ระหว่างนั้นอุปฮาด (โพธิสาร ออกไปอยู่บ้านท่าเสาทุง[๒๒] ราชวงศ์ (จันศรีสุราช) เป็นขี้ทูด[๒๓] ราชการบ้านเมืองจึงตกอยู่ในมือราชบุตร (เสือ) ทั้งสิ้น

---

๒๒. เสาทุง คือ เสาธง

๒๓. ขี้ทูด คือ โรคเรื้อนหรือกุษฐัง

ครั้นณเดือนอ้ายปีชวดอัฐศก ศักราช ๑๒๓๘ พระยามหาอำมาตย์แต่งให้คุณเลี้ยง มหาดเล็ก เป็นข้าหลวงมาเก็บเงินส่วยเมืองร้อยเอ็ด เมืองมหาสารคาม ครั้นถึงเดือนยี่พระยามหาอำมาตย์ตั้งให้ราชบุตร (เสือ) เป็นผู้รักษาเมือง ราชวงศ์ (จันศรีสุราช) เป็นอุปฮาด ท้าวคำบุตรราชวงศ์ (หล้า) เป็นราชวงศ์ ท้าวจักหลานพระรัตนวงษาเป็นราชบุตร และสั่งถอนอุปฮาด (โพธิสาร) ออกจากหน้าที่ราชการ แล้วกลับลงกรุงเทพมหานคร

ครั้นปีฉลูนพศก โปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้ราชบุตร (เสือ) เป็นที่พระขัติยวงษา ผู้ว่าราชการเมืองร้อยเอ็ด พระขัติยวงษา (เสือ) มีบุตรชาย ๒ คน คนที่ ๑ ชื่อท้าวเครือ คนที่ ๒ ชื่อท้าวโสม

ครั้นปีขาลสัมฤทธิศก ราชวงศ์ (คำ) ถึงแก่กรรม ครั้นปีเถาะเอกศก อุปฮาดถึงแก่กรรม

ครั้นปีมะโรงโทศก โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามสัญญาบัตรให้ราชบุตร (จัก) ต่างวงศ์เป็นที่อุปฮาด ท้าวสุริย (เพ้า) บุตรท้าวสุริย (วงษ์) ต่างวงศ์เป็นราชวงศ์ ท้าวเครือบุตรพระขัติยวงษา (เสือ) เป็นราชบุตร เมืองร้อยเอ็ด แล้วโปรดให้ท้าวโพน้องพระขัติยวงษา (เสือ) เป็นพระจำนงค์ไชยธวัช ผู้ว่าราชการเมืองธวัช ครั้นกลับขึ้นมาถึงบ้าน

สาลิกา อุปฮาด (จัก) พระจำนงค์ไชยธวัชถึงแก่กรรม พระขัติยวงษา (เสือ) ขอให้ท้าวเพ้าบุตรท้าวสุริยวงษ์ เป็นอุปฮาด ให้ราชบุตร (เครือ) เป็นราชวงศ์ ท้าวทองบุตรพระพิไสยสุริยวงษ์เป็นราชบุตร

ครั้นณปีมะเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔ พระขัติยวงษา (เสือ) ถึงแก่กรรม เป็นเจ้าเมืองได้ ๗ ปี อุปฮาด (เพ้า) เป็นผู้รักษาเมือง ครั้นปีมะแม ราชวงศ์ (เครือ) ถึงแก่กรรม

ต่อถึงปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘ โปรดเกล้า ฯ ให้อุปฮาด (เพ้า) วงศ์อื่นเป็นที่พระขัติยวงษา ผู้ว่าราชการเมือง และพระยามหาอำมาตย์ข้าหลวงใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ณเมืองนครจำปาศักดิ์ มีตราจุลราชสีห์ให้ท้าวสารบุตรราชวงศ์ (คำ) เป็นอุปฮาด ให้ท้าวสุเมนบุตรอุปฮาด (พู) เป็นราชวงศ์ ให้ท้าวอุทาบุตรท้าวสุริยวงษ์ เป็นราชบุตร รับราชการต่อมา ถึงปีชวด ราชวงศ์ (สุเมน) ถึงแก่กรรม

ถึงปี ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) โปรดเกล้า ฯ พระราชทานนามสัญญาบัตรให้อุปฮาด (สาร) เป็นที่อุปฮาด ผู้ช่วย (พร) บุตรท้าวไชยเสน หลานพระยาขัติยวงษา เป็นราชวงศ์ ราชบุตร (อุทา) เป็นราชบุตร แต่ราชวงศ์ถึงแก่กรรมเสียที่กรุงเทพ ฯ พระขัติยวงษา (เพ้า) ได้รับพระราชทานเหรียญที่ระลึกในการสมโภชพระนคร ๑ อุปฮาด (สาร) ราชบุตร (อุทา) ได้รับเหรียญทองแดงคนละดวง ในปลายปี ร.ศ. ๑๐๘ พระขัติยวงษา (เพ้า) ป่วย ถึงต้นปี ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓) พระขัติยวงษา (เพ้า) ถึงแก่กรรม อุปฮาด (สาร) เป็นผู้รักษาเมือง

ครั้นปี ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร แต่งให้นายร้อยโทเล็ก พระสุจริตรัฐการี เป็นข้าหลวงมารักษาราชการเมืองร้อยเอ็ดต่อมา

ถึงต้นปี ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) โปรดให้เมืองร้อยเอ็ดไปขึ้นกับจมื่นวิชัยยุทธเดชาคณี ข้าหลวงเมืองมหาสารคาม เวลานั้นเกิด

วิวาทกันกับฝรั่งเศสณเสียมโบก จมื่นวิชัยยุทธ นายร้อยโทเล็ก อุปฮาด (สาร) เมืองร้อยเอ็ด คุมไพร่ ๘๐๐ คนไปขัดตาทัพอยู่ณเมืองเขมราฐ จึงโปรดให้พระสิทธิศักดิ์สมุทเขตร์เป็นข้าหลวงจังหวัดมหาสารคาม บังคับการถึงเมืองร้อยเอ็จ เมืองสุวรรณภูมิ

วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) พระสิทธิศักดิ์สมุทเขตร์ ข้าหลวงเมืองมหาสารคาม มีหนังสืออ้างรับสั่งข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการมณฑลอีสาน ให้ซานนท์ (เหลา) บุตรอุปฮาด (แสนเมือง) ว่าที่อุปฮาด เมืองกลางบุตรเมืองโฮม ว่าที่ราชวงศ์ เมืองร้อยเอ็ด และสั่งให้ส่งถาดหมาก คนโทถม กับกะบี่บั้งเงิน ยันต์ทองคำลูกพัก ๑ สาย เครื่องกินถมยอดทองคำ ๑ สำรับ ซึ่งเป็นเครื่องยศของเจ้าเมืองเก่าๆ กับดวงตราเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ ที่พระราชทานแก่พระขัติยวงษา (เสือ) ๑ ดวง ไปยังพระสิทธิศักดิ์ข้าหลวง ขาดค้นไม่พบแต่ดวงตราเครื่องราชอิสสริยาภรณ์อย่างเดียว นอกจากนั้นได้ส่งไปยังพระสิทธิศักดิ์สมุทเขตร์เสร็จแล้ว และในปี ร.ศ. ๑๑๔ นั้นพระสิทธิศักดิ์ฯ ข้าหลวงส่งปืนสะนัยเดอร์ ๔ บอก ปืนคาบศิลาอย่างเก่า ๖ บอก รวม ๑๐ บอก มาไว้สำหรับเมืองร้อยเอ็ด แต่เป็นปืนชำรุดเสียโดยมาก ใช้หาได้ไม่

ครั้นถึงปี ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) พระสิทธิศักดิ์สมุทเขตร์ส่งปืนแมลิเคอร์อย่างยาว ๑๐ บอก ปัสตัน ๙๙๐ นัด มาไว้สำหรับเมืองร้อยเอ็ด

วันที่ ๒๙ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ เสด็จตรวจราชการ พักอยู่ณวัดสระทอง เมืองร้อยเอ็ด มีลายพระหัตถ์ตั้งให้ซานนท์ว่าที่อุปฮาด เป็นพระสตาเนกประชาธรรม ตำแหน่งปลัด ตั้งให้เมืองกลางเป็นพระสตานันต์ประชาธร ตำแหน่งยกรบัตร รับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อมา

ถึงต้นปี ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) อุปฮาด (สาร) ผู้รักษาเมืองถึงแก่กรรม อุปฮาด (สาร) เป็นผู้รักษาเมืองได้ ๑๐ ปี แต่หามีบุตรชายหญิงแต่สักคนไม่ พระสตาเนกประชาธรรม เป็นผู้รักษาเมืองแต่วันนั้น ต่อมาถึงปลายปี โปรดเกล้าฯ ให้พระพินิจสาราเป็นข้าหลวงบริเวณร้อยเอ็ด พักอยู่ทุ่งตาเล แล้วย้ายมาตั้งที่พักอยู่ ณหัวบึงพระลานไชยทิศใต้ทุกวันนี้

ครั้นปี ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) เกิดผีบ้าผีบุญ เวลานั้นพระพินิจสาราไม่อยู่ หนี[๒๔] ลงไปกรุงเทพฯ พระสตาเนกประชาธรรมได้จัดการตามรับสั่งข้าหลวงต่างพระองค์ และขุนมัณฯ[๒๕] ข้าหลวงผู้แทนพระพินิจสารา เกณฑ์คน ๑๐๐๐ คน เครื่องศัสตราวุธครบมือมารักษาป้องกันเมืองร้อยเอ็ด และจัดให้พระสตานันต์ประชาธร คุมไพร่พล ๕๐๐ คน ไปตั้งซุ่มอยู่อำเภอธวัชบุรี สำหรับจะปราบปรามผีบุญ การณ์ก็สงบเรียบร้อยดี ครั้นเดือนตุลาคมในศกเดียวกันนี้ ข้าหลวงต่างพระองค์มีลายพระหัตถ์มอบราชการเมืองร้อยเอ็ด ให้พระสตาเนกประชาธรรมเป็น

---

๒๔. หนี คือไป หรือไปจากที่อยู่ ไม่ใช่หลบหนีอย่างที่เราเข้าใจกัน.

๒๕. ขุนมัณฯ ขุนมัณฑลานุการ

ผู้ดูการต่างพระเนตรพระกรรณ ขึ้นตรงต่อมณฑลทีเดียว

ครั้นต้นปี ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) พระพินิจสารากลับลงกรุงเทพมหานคร ข้าหลวงต่างพระองค์มีลายพระหัตถ์หาตัวพระสตาเนกประชาธรรมลงไปยังเมืองอุบล และให้คุมคนโทษอยู่ในเรือนจำ ๓๐๐ เศษ สรรพหนังสือราชการ สำนวนความ ตัวคนที่เป็นลูกความทั้งสิ้นลงไปด้วย พระสตาเนกประชาธรรมได้จัดการไปตามรับสั่งเสร็จแล้วโดยเรียบร้อย แล้วกราบทูลลากลับคืนมารับราชการบ้านเมืองตามเดิมต่อมา

ถึงปี ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) โปรดให้เป็นผู้รักษารับผิดชอบการคดี และเก็บเงินส่วยเมืองสุวรรณภูมิ กับโปรดให้เป็นผู้สั่งราชการเป็นส่วน ๆ ตลอดเขตจังหวัดร้อยเอ็ด

ถึงวันที่ ๑๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) ได้รับพระราชทานนามสัญญาบัตร เป็นที่พระยาขัติยวงษา ผู้ว่าราชการเมืองร้อยเอ็ด และได้รับพระราชทานบำเหน็จความชอบ เครื่องราชอิสสริยาภรณ์ ตราช้างเผือกชั้นที่ ๔ ดวง ๑.

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง ถนนพหลโยธิน พระนคร โทร. ๗๑๔๖๔
นายวงษ์ ชื่อวิเชียร ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๙